

Југославенска спољна политика
и Тршћанска криза почетком
хладног рата (1945-1947)

ОДБРАНА
Специјални прилог 182

**ЖИВОТ ДАМО
ТРСТ НЕ ДАМО!**

Пише др Мирјана ЗОРИЋ

У освит хладног рата западне силе (Велика Британија и САД) у спору око Трста виделе су озбиљну комунистичку претњу. Тршћанска криза се заправо јавља као почетна манифестација хладног рата међу великим силама, бившим ратним савезницама, која је претила да прекорачи границе новог рата у Европи. За Черчила је већ у мају 1945. године „гвоздена завеса” била подигнута од Балтичког до Јадранског мора. Потписивањем *Београдског споразума* 9. јуна 1945, затим, *Мировног споразума између Италије и Југославије* 10. фебруара 1947. у Паризу и *Меморандума о разумевању* 5. октобра 1954. године у Лондону (којим је Слободна територија Трста престала да постоји) дипломатије заинтересованих страна у овом спору настојале су да пронађу мирно решење за Тршћанску кризу, али ће она свој епилог добити тек 1975. године, *Осимским споразумом*, када је коначно договорена граница између Италије и Југославије.

Навршило се 70 година од потписивања (1947) Мировног споразума са Италијом у Паризу. Тада је донекле пацификована велика међународна криза, која је кулминирала у самој завршници Другог светског рата и основана Слободна територија Трста. Тршћанска криза се још у време Другог светског рата манифестовала између западних савезника и Југославије око спорних територија на њеним северозападним границама, да би на крају рата добила још једну димензију: ула-

ском Југословенске армије у Трст 1. маја 1945. обновљен је стари територијални спор између Југославије и Италије, настао непосредно по завршетку Првог светског рата. Под међународним притиском, Краљевина СХС тада је прихватила (Рапалским уговором из 1920. године) неповољну граничну линију са Италијом, договорену тајним Лондонским уговором из априла 1915. године, када су силе Антанте обећале Италији територијално проширење на рачун Аустроугарске монархије као награду за њен улазак у рат против Централних сила. Ово проши-

рење обухватало је Трентино, Јужни Тирол, Трст, Горицу, Градишку, део Корушке и југозападну Крањску, затим читаву Истру до Кварнера, са острвима Црес и Лошињ, северну Далмацију са Шибеником и Задром и припадајућим острвима. Након уласка југословенских партизана у Трст 1. маја 1945, којим је и формално отпочела Тршћанска криза, Четврта армија под командом Петра Драпшина држала је град под својом контролом све до 12. јуна исте године, па је овај период у историји познат као „Четрдесет дана Трста“.

Историјске паралеле о хладном рату

За историјску науку тема о југословенској спољној политици и Тршћанској кризи почетком хладног рата и данас је актуелна, али и поучна, јер нам својим садржајима нуди искуства корисна за разумевање савремених међународних односа и положаја, пре свега, малих земаља на Балкану, гледано из угла политике и интереса великих сила у овом региону. Године (1945–1954) у којима се одвијала Тршћанска криза биле су у исто време и период хладноратовског конфронтација великих сила, бивших савезница из Другог светског рата, које ће собом донети и блоковску поделу света.

Као почетак хладног рата узима се 1947. година, када је амерички конгрес усвојио спољнополитички план (познат као Труманова доктрина) о пружању војне и економске помоћи Турској и Грчкој, како ове земље не би постале мета совјетске експанзије и ширења интересних сфера СССР на југоистоку Европе и Блиском истоку. Термин хладни рат први пут је употребио Бернард Барух, саветник америчког председника током једне од дебата у америчком конгресу 1947. године, а његов појам посебно се везује за британског премијера Винстона Черчила, који је у марту 1946. године у Фултону (САД) употребио крилатицу о „гвозденој завеси“, коју су комунисти спустили према „слободном свету“. Том приликом је позвао на „крсташки рат против комунизма, подсећајући на обавезу одбране атлантске заједнице и потребу војног удруживања угрожених држава Запада. Ови наступи фактички су најавили почетак хладног рата.

Стварање НАТО-а 1949. и формирање Варшавског пакта 1955. године (чиме је заокружена подела света на Западни и Источни блок), жестока трка у наоружању, претње глобалним ратом, локални ратови вођени уз директно или индиректно мешање великих сила, шпијунирање, економско исцрпљивање, политика уцена и војних претњи, обострано неповерење и провокације, сумњичења и неспоразуми, међусобно оптуживање због ширења комунизма, односно империјализма и контрареволуције у свету обележили су хладноратовску еру, која ће се формално окончати падом Берлинског зида 1990. и распадом СССР-а 1991. године.

Посматрано из угла савремених међународних односа, евидентно је да су поједини рецидиви и феномени хладног рата и данас присутни у свету, у виду појава које не нестају формалним завршетком једне епохе. Иако је реч о епохи која је ишчезла са историјске позорнице, показало се да политика поделе интересних сфера, трка у наоружању, провоцирање оружаних конфликта, директно мешање у политику других, посебно малих земаља, представљају константу у међународним односима која не познаје границе и временска ограничења.

Данас је све видљивије поновно приближавање света хладном рату и подели на Запад и Исток, на два глобална пола, сваки са својим центрима моћи – западни, са САД и Европском унијом, и источни са Кином, Русијом и Индијом, а између њих су земље западног Балкана. Слично као и Југославија, када се после Другог светског рата нашла између два блока међусобно супротстављених сила. Излаз из

такве ситуације бивша СФРЈ пронашла је у политици (Покрету) несврставања, а данашња Србија у прокламовању војне неутралности. Време које је пред нама показало оправданост оваквог избора.

Почетак престојавања међу великим силама

Хладноратовско престојавање међу великим силама започело је већ по завршетку Другог светског рата, када је Совјетски Савез учврстио свој утицај у земљама Источног блока, док су Сједињене Државе започеле глобалну политику „задржавања Руса“, како би осујетиле „комунистичку инвазију“ Европе. Велика заслуга за вођење овакве полити-

Амерички председник Хари Труман

ке приписује се америчком дипломати и амбасадору у Москви Џорџу Форесту Кенану, који је у свом „Дугом телеграму“ из 1947. године саветовао америчку администрацију да се не исцрпљује у покушајима збацивања комунистичких режима тамо где они већ постоје, већ да се посвети „политици запречавања“ и не дозволи даље ширење комунизма у Европи.

Те исте, 1947. године, амерички председник Хари Труман је објавио спољнополитички план САД, у литератури познат као Труманова доктрина, с циљем да се земљама којима је претила опасност да постану совјетска сфера

утицаја, пре свега Грчкој и Турској, пружи војна и економска помоћ. Убрзо након тога државни секретар САД Џорџ Маршал покренуо је Маршалов план (Програм европског опоравка – *European Recovery Program*), који је садржавао опсежан програм монетарне помоћи државама Европе с циљем обнове њихове економије након Другог светског рата и одупирања совјетском утицају. Сматрало се да би се финансијским подстицајима европској економији елиминисали и услови у којима је комунистичка идеологија проналазила плодно тле за своје ширење.

Маршалов план оправдао је свој циљ, јер је до средине педесетих година прошлог века допринео економском опоравку европских земаља западно од „гвоздене завесе“. Источно од те завесе, земаљама Источног блока било је забрањено да на било који начин учествују у коришћењу Маршаловог плана. Као пандам овом програму, Совјетски Савез основао је организацију познатију под именом СЕВ, (*Comesop – Council of Mutual Economic Assistance – Веће за узајамну економску помоћ*), која ни близу није дала оне ефекте у развоју земаља источне Европе, као што је Маршалов план имао на Западу. Отада отпочиње изразита диспропорција у економском развоју европских земаља које су припадале Западном и Источном блоку и она ће трајати све док је трајао и хладни рат.

Хладноратовско раздобље од почетка је било испуњено напетим, кризним ситуацијама које су избијале не само у Европи, већ и у читавом свету. Прва од тих криза (не рачунајући тршћанску) започела је совјетском блокадом Берлина 24. јуна 1948, поводом чега се у Европи очекивало избијање новог рата. Победом комуниста у кинеском грађанском рату (1949) и избијањем Корејског рата (1950–1953), сукоб између двеју водећих сила у свету проширио се и на азијски континент. Совјетски Савез и Сједињене Државе такмичили су се око доминације у Латинској Америци, те у земаљама Африке и Азије, које су у првим послератним годинама пролазиле кроз процес деколонизације. Совјети су 1956. године тенковима угушили и револуцију у Мађарској. Ширење и ескалација сукоба довела је до нових кризних ситуација широм света, попут Суецке кризе 1956, Берлинске кризе 1961. и Кубанске ракетне кризе 1962. године...

Сукоб између Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза имао је у основи идеолошку позадину. Био је то сукоб два концепта друштвено-економских односа: капитализма и социјализма, приватне и државне својине, слободног тржишта и планске економије, политичког плурализма и једнопартијског система... Постао је видљив у многим областима друштвеног и политичког живота, а манифестовао се у виду међународних криза, трке у наоружању, блоковске поделе света и др.

Две суперсиле имале су супротстављене ставове око многих питања. У завршној фази Другог светског рата и непосредно након његовог завршетка Совјетски Савез успоставио је контролу над земаљама источне Европе, које су постале социјалистичке републике под влашћу комунистичких партија. С друге стране, САД су устале у одбрану демократског поретка, не прихватајући левичарске и комунистичке идеје и настојећи да спрече ширење совјетског утицаја. Отпочео је хладни рат, који ће донети општу несигурност и сталну претњу од избијања новог оружаног сукоба.

Борба између СССР-а и САД постајала је све бескомпромиснија. Москва и Вашингтон доживљавали су своју улогу као мисију која је имала за циљ наметање сопствених вредности другима, по моделу – оно што је за њих добро, добро је и осталима. Стога нису презали ни од интервенционизма, који није увек значао и војну акцију. Већина европских држава следила је америчко и совјетско лидерство, поштовала њихове препоруке или попуштала пред њиховим притисцима. На другој страни, ван Европе, у Африци и Азији одвијао се процес деколонизације, из којег је настајао велики број нових држава. Њима су се од самог почетка нудила два модела развоја – амерички демократски и совјетски комунистички. Обе силе су у томе виделе могућност ширења сопственог утицаја, који није био само идеолошке и политичке природе, већ је, пре свега, подразумевао економске и стратешке интересе, посебно у регионима

Генерал Џорџ Маршал. државни секретар САД

који су се својим географским положајем и природним богатствима наметнули као такви. Економска зависност новостворених држава у Азији и Африци носила је са собом политичку, па и војну зависност. Ту фазу Европа је прошла у годинама по завршетку Другог светског рата, у време када се увелико уобличавала блоковска подела света.

Политичко и војно престојивање око осовине Вашингтон – Москва резултирало је најпре стварањем НАТО-а 1949. године, око којег су се окупиле земље Западног блока, којима су САД гарантовале војну помоћ. Совјетски одговор стигао је релативно брзо, 1955. године, одмах након укључења Западне Немачке у НАТО, стварањем Варшавског пакта, који је око себе окупио земље Источног блока, са Совјетским Савезом на челу. На почетку, хладни рат је примарно био конфликт око Европе, али се врло брзо, крајем четрдесетих година, проширио и на остале кон-

Јосиф Висарионович Стаљин

тиненте. Његов први излазак на светску сцену догодио се 1950. године, са избијањем корејске кризе.

На прагу новог хладног рата?

У време хладноратовске ере 1947–1990. године вођени су бројни (локални) ратови, али се, како пише Тодор Мирковић, „знало где се ратује, ко и како рат води“. Данас, у времену глобализације, „новом светском поретку“ или „глобалном поретку“, који превазилази границе националних држава у привредном, социјалном, културном и политичком деловању и залази у сферу државне и политичке суверености, готово читав свет је у рату, тврди Мирковић: „Мало је земаља или региона који нису непосредно или посредно ангажовани у некој врсти сукоба. И док се широм наше планете воде терористичке и антитерористичке акције и операције, дотле се велике силе припремају и за велики рат – развијају нове војне технологије, стратегију и тактику за њихово тестирање на бојишту. Једини преостали војни савез тежи ширењу и спреман је да војно интервенише ради ‘заштите’ људских права или кажњавања оних који угрожавају међународну безбедност“.

Оно што данас изазива асоцијације на протекли хладноратовски период је све присутнија конфронтација западних сила са Русијом, као сукцесором бившег Совјетског Савеза. Идеолошке баријере које су раније, у време блоковске поделе света, углавном коришћене као изговор за сучељавање између Запада и Истока, данас су заменили економски и стратегијски разлози. Свакако да су они постојали и у протеклим деценијама, али данашњем новом светском поретку, који су креирале највеће силе Запада предвођене Сједињеним Државама, нимало не одговара

економско и војно уздизање Русије које би представљало брану западним силама у контроли и експлоатацији најважнијих ресурса и привредних потенцијала у свету. Намера да се Руска Федерација на њеним северозападним и југозападним границама војно окружи земаљама чланицама НАТО-а произвела је у недавној прошлости озбиљне кризе у Украјини и око Крима. Ипак то није омело Русију да се наметне као равноправни партнер у решавању актуелних криза у свету, попут недавне на Блиском истоку, и да у „савезу“ са Кином успешно парира Сједињеним Државама и Европској унији. Зато је данас све очигледније поновно приближавање света хладном рату и новој подели на Запад и Исток, на два глобална пола, сваки са својим центрима моћи – западни, са САД и Европском унијом, и источни, са Русијом, Кином и Индијом.

У таквој испреплетаности економских интереса и стратегијских циљева великих сила, положај малих земаља постаје све сложенији, посебно у „осетљивим“ регионима као што је западни Балкан, где су директно сукобљени интереси западних сила и Русије, у најновије време Турске, па чак и далеке Кине. Балкан се, са Србијом као стратешком осом, у свету и данас доживљава као потенцијално буре барута, бременито кризама које своје корене вуку из прошлости, а које се у сваком тренутку могу поново активирати и злоупотребити. Излаз из неповољне међународне ситуације бивша Југославија пронашла је у политици (покрету) несврставања, успевајући да очува, па чак и прошири своје етничке границе, а Србија прокламује данас војну неутралност, у нади да ће на тај начин успети да обезбеди унутрашњу политичку стабилност и територијалну целовитост.

Шездесетих година прошлог века највећим силама у свету (из њима знаних разлога) одговарао је Покрет несврстаности (политичког и војног несврставања), са Југославијом која је била један од његових оснивача, али данас, када се увелико „мешају“ карте на Балкану и политичка „игра“ постаје све озбиљнија и сложенија, потреба малих земаља за великим савезником који је спреман и реално је у могућности да помогне у одбрани њихове независности и територијалног интегритета, може бити од веће користи од начелне војне неутралности која никога не обавезује. Уосталом, искуство бивше Југославије из хладноратовског периода о томе довољно говори.

Основе југословенске спољне политике при крају рата

После победе Црвене армије код Стаљинграда и Курска и успешно изведене операције западних савезника у северној Африци, средином 1943. године наметнуло се питање отварања новог фронта у Европи. Тиме је порастао стратегијски и војно-политички значај Балкана, као и интересовање савезника за покрете отпора који су се на њему борили против окупатора. У тим околностима, западни савезници, пре свега Британци, нису више могли да игноришу снагу Народноослободилачког покрета у Југославији,

као једног од кључних чинилаца у војно-политичком расплету на Балкану.

Односи унутар савезничке коалиције и развој догађаја на ратиштима у Европи, пре свега на њеном југоистоку, као и информације које су из Југославије слали представници британских војних мисија и извештаји британског амбасадора при југословенској влади у Лондону непосредно су определили основе нове британске политике према Југославији, дефинисане као „политика компромиса“. Према замисли британског премијера Винстона Черчила, креатора ове политике, комунисти и умерене грађанске снаге у земљи, које су институционално представљали Национални комитет ослобођења Југославије (формиран на Другом заседању АВНОЈ-а крајем 1943) и југословенска влада у Лондону, требало је да остваре договор око поделе власти у земљи и формирају заједничку Привремену владу, а на међународном плану, ова политика подразумевала је компромис између двеју великих сила, Велике Британије и СССР, око поделе политичког утицаја у Југославији.

Јосип Броз Тито

На овај начин британски премијер Винстон Черчил имао је за циљ да „омекша“ комунисте у Југославији и примора их на уступке који су подразумевали одступање КПЈ од „левог радикализма“ и прихватање „реалполитике“, како би се очувао уставни континуитет Краљевине Југославије и тиме гарантовала заштита британских интереса на Балкану. Притом, Черчил је рачунао на утицај Москве који је ова имала међу југословенским комунистима, али и на саму потребу „револуционарног фактора“ у земљи да ојача своје спољнополитичке позиције.

Одржавање добрих односа унутар савезничке коалиције од почетка рата налагало је совјетској влади да у решавању југословенског питања ради сагласно са Британ-

цима. Како се Москва у својој политици према савезницима руководила чистим прагматизмом, прихватање Черчилове „политике компромиса“ нудило је реалну могућност да се добије на времену и очува коалиција док се не стекну услови да Народноослободилачки покрет у Југославији изађе из рата као победник и стекне међународно признање.

Пораз британске политике компромиса

У трагању за компромисним решењем између старог и легитимног центра власти (југословенске владе у емиграцији) и новог политичког субјекта (НКОЈ-а) у земљи, Лондон и Москва су, поред свих разлика и сумњи, наступали заједничким снагама, иако је свака од великих сила настојала да води паралелно и самосталну политику како би остварила што повољније позиције у Југославији у завршници рата. Тај процес одвијао се истовремено на неколико нивоа и у

више етапа, али је СССР од средине 1944. године био у очигледној предности. Продором Црвене армије ка Југоистоку Европе, довођењем комуниста на власт у Румунији и Бугарској и њеним избијањем на источне границе Југославије, где ју је дочекала савезничка војска НОВЈ, пружили су совјетској влади реалну шансу да снагом свог оружја оствари одлучујућу предност на Балкану. Черчил, који није био у стању да Совјетима парира војно, био је принуђен да у октобру 1944. године понуди Стаљину поделу политичког утицаја у земљама Балкана, по систему „фифти-фифти“ (пола-пола).

Иако је 18. октобра 1944. у Москви „договорено“ да политички утицај Москве и Лондона у Југославији буде подједнак, само два дана касније (20. октобра), ослобађањем Београда, било је јасно да је британска политика једнаког политичког утицаја у Југославији поражена. Победа у Београдској операцији била је заједнички тријумф Црвене армије и Народноослободилачког покрета у борби против фашизма. Тим чином партизани су добили одлучујућу битку за Србију и поразили свог главног противника – четничке, националне снаге, на које је Черчил рачунао у својој политици компромиса, када је Брозу у лето 1944. у Напуљу и Казерти упорно тврдио да је Србија упориште антикомунизма, да је она националистичка и ројалистичка.

Формирање Привремене владе Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ) 7. марта 1945, у коју је ушао и део грађанских политичара предвођених Демократском странком и Миланом Гролом, представљало је одређен, формалан уступак Британцима, али за комунисте учешће грађанских политичара у овој влади није значило и поделу власти. Они су у томе видели могућност да се „разбије бло-

Конференција у Јалти одржана 1945. године

када српске реакције” и ставе под контролу (у изолацију) најутицајнији политички опоненти новој, комунистичкој власти. Томе у прилог говори и чињеница да су у Привременој влади ДФЈ све кључне ресурсе држали комунисти.

Окретање Москви

Резултати првих избора у послератној Југославији (11. новембра 1945) и доношење Устава ФНРЈ 31. јануара 1946. представљали су формални раскид са монархијом и предратним режимом Краљевине Југославије и најавили курс којим ће на унутрашњем плану кренути да се развија друга Југославија. Овим је уставноправно потврђена „револуционарна смена власти”, коју је КПЈ наметнула за време Другог светског рата. Брозов тајни боравак у Москви и разговори са Стаљином септембра 1944. о војној помоћи Црвене армије у ослобађању источних делова Југославије, посебно његов нови одлазак у Москву у пролеће 1945. године, када је (11. априла) потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између СССР-а и Југославије, трасирали су главни правац југословенске спољне политике непосредно по завршетку рата.

Брозов боравак у Москви априла 1945. године изненадио је и затекао Запад. У Лондону је његова посета доживљена као јасно опредељење Југославије да напусти „равнотежу” успостављену кроз „политику компромиса” и сврста се отворено уз СССР. Британци су сматрали да посета има „војни и политички карактер”. Разочаран расплетом догађаја, Черчил је резигнирано приметио да су се Југословени „свим срцем бацили у загрљај Русије”. У таквим околностима он је био противан било каквој жртви „зарад учествовања у игри коју губимо”. Британски премијер слутио је да су потписивањем уговора у Москви априла 1945. наступиле велике промене у односима са југословенском владом, па, у складу с тим, није био спреман да се даље „утркује са Русима у пружању максималне помоћи маршалу Титу”. Био је сигуран да „ништа неће извући Југославију из руског сти-

ска”, да од ње треба дићи руке и да Тита треба оставити „да се сам кува” у „балканском сосу који је горак”.

У британској јавности било је и другачијих мишљења. За разлику од Черчила, министар спољних послова Ентони Идн сматрао је да је Британија много уложила да би све препустила „Титовим или руским замислима”. Како се Југославија, по њему, налазила „на рубу подручја нашег највећег интересовања”, наспрот „повлачењу” које је предлагао Черчил, британски министар спољних послова заговарао је својеврсно „ушанчивање” у Југославији, с циљем да „Тита задржимо на исправном курсу”. Британски политичари нису остали само на декларативним ставовима, већ су тражили и конкретне уступке, као противмеру за југословенско приближавање Москви. Британски амбасадор у Београду Ралф Стивенсон захтевао је од владе ДФЈ

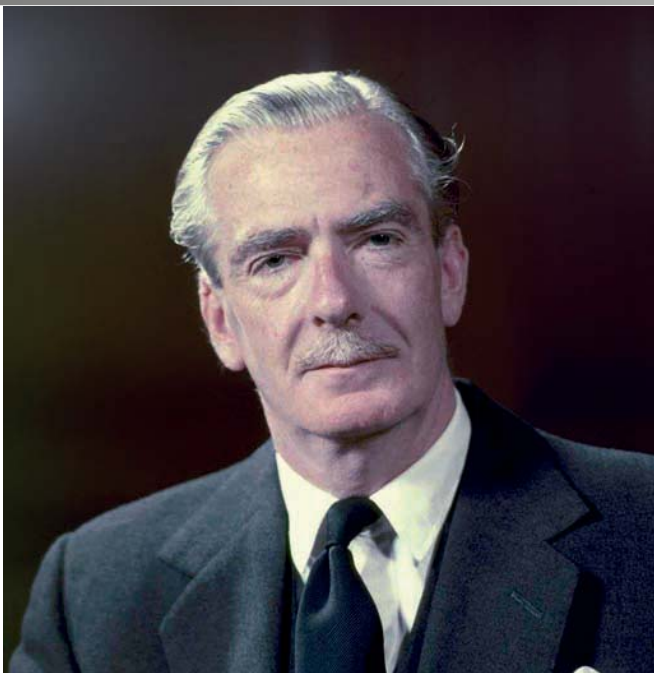
да плати робу коју је испоручила англо-америчка војна организација за помоћ цивилном становништву, на основу уговора закљученог јануара 1945. године. Мере конфискације имовине и национализације страног и домаћег капитала Запад је узимао као доказ више да унутрашњи развој Југославије почиње да тече по обрасцу совјетског друштвеног уређења.

Спољна политика Југославије по завршетку рата

Спољнополитичка оријентација Југославије непосредно по завршетку Другог светског рата, као и у каснијим годинама, не може се одвојити од међународног окружења које је већ 1945. кренуло у правцу отвореног разилажења међу великим силама, победницама у овом рату. Наиме, односи унутар антифашистичке коалиције током рата нису почивали на чврстим основама да би се као такви могли одржати и у послератним условима. Завршетком рата између бивших савезника долази до отвореног размимоилажења, које се огледало у различитим концепцијама о послератном уређењу света и, пре свега, у односу на њихове личне интересе који су се тицали поделе интересних сфера у Европи. Још у току рата стварале су се основе будуће међународне политике, која ће одмах по његовом завршетку бивше савезнике сврстати у два, међусобно непомирљива војно-политичка блока и самим тим битно променити односе у свету. На тај начин оцртавала се слика новог света, испуњеног новим обележјима, савезима, али и новим сукобима.

Југославија је из Другог светског рата изашла као савезник (иако неформални) антихитлеровске коалиције, дајући велики допринос заједничкој победи над фашизмом. Чим су престале оружане борбе, она се у спољној политици окренула тесној сарадњи са Совјетским Савезом. То ни-

Енџони Идн, министар спољних послова Британије

је био чин слепог покоравња Москви, већ савезништво засновано на идеолошкој блискости две државе и комунистичке партије у рату, заједничкој антифашистичкој борби и на Уговору о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи, закљученом априла 1945. године.

Оријентација Југославије према Москви 1945. године одговарала је не само идеолошком опредељењу КПЈ, већ и потреби да развија посебне односе са оном силом која је од почетка показивала разумевање за њене националне и државне интересе. Када су у питању мале и недовољно развијене земље, прагматизам је одувек опредељивао, па и данас опредељује њихову спољну политику. Тога се, уосталом, држала и Краљевина Југославија по завршетку Првог светског рата, када се почетком двадесетих година ослонила на Француску и Велику Британију, које су као победнице одлучивале о судбини версајске Европе. Оријентација ондашње Југославије према Француској одражавала је и њену намеру да се укључи у међународни систем војних савеза који је Француска планирала као одбрану од реваншизма побеђених сила из Првог светског рата. То је био прворазредни интерес који је повезивао тадашњу Југославију с Чехословачком, Румунијом, Грчком и Турском и довео до образовања Мале антанте 1920. и Балканског пакта 1934. године.

Ипак, оваква оријентација прве Југославије није донела очекиване резултате. Трајала је до средине тридесетих година, а онда је постало јасно да Француска и Велика Британија немају снаге да истрају на политици одбране од немачког реваншизма и његовог повезивања са суседима Југославије. То је изазвало распад француског система савеза и преоријентацију спољне политике Југославије према силама Осовине, што ће се материјализовати ступањем у савез са њима 25. марта 1941. године.

Десетак година касније, разочарење нове (друге) Југославије у СССР после Другог светског рата уследило је много брже, непуне три године од приступања совјетском систему уговора који су били замисљени као одбрана од новог реваншизма побеђене Немачке. Њихово савезништво

врло брзо прећи ће у непријатељство, а повод је било незадовољство совјетске владе понашањем југословенског руководства и његовом тежњом за политичком самосталношћу од Москве. Након што је 1945. била одбачена од Запада као совјетски савезник и сателит, Југославију је 1948. године осудио и Информбиро, због „авангардизма“, чак и „авантуризма“ у међународним односима, како је писало у његовој резолуцији. На тај начин, Југославија се на самом почетку хладног рата, 1948. године нашла у неочекиваној и опасној ситуацији, истовременог сукоба са великим силама западно и источно од „гвоздене завесе“.

Изолована од свих, уз економску блокаду земаља Источног блока и перманентну претњу војном интервенцијом од бивших савезника, пре свега СССР-а, југословенско руководство је од јесени 1949. године одлучило да врати земљу на светску политичку сцену. Нажалост, у најтежем тренутку, будући да је у то време „беснео“ хладни рат међу блоковима, а Југославија га, како наглашава Дарко Бекић, није могла, нити знала избећи: „То је био хладни рат у којем су дуж наших граница падале људске главе“. Јосип Броз је објашњавао 1960. године како је „то била најстрашнија пропаганда и најјачи притисак свим могућим средствима, осим отвореног рата“. Услови у којима се заоштравала економска и политичка блокада, као и све очигледније припреме земаља Информбироа за агресију на Југославију, закључује Бекић, „гурнули“ су ову земљу у хладни рат „више и даље него што је можда и сама желела – под окриљем Запада.“

Наглим заокретом према Западу, Југославија се преко ноћи нашла у жижи интересовања западноевропских сила и Сједињених Држава. Оне су, свакако руковођене личним интересима, сматрале да треба искористити ово нарушавање „комунистичког монолита“ и помоћи земљи која се дрзнула да окрене леђа Стаљину. Југославија је убрзо почела да добија економску помоћ од западних држава (САД, Велике Британије, Француске и Западне Немачке), а уз економску помоћ одвијала се и војна сарадња. Југославија и САД су 1951. године закључиле Уговор о војној сарадњи, а 1953. Југославија је била потписница Анкарског споразума са Турском и Грчком, земаљама чланицама НАТО-а. Анкарски споразум је наредне (1954) године прерастао у Балкански пакт, а преко Балканског пакта Југославија се укључила и у западни одбрамбени систем. Економска и војна помоћ коју је добијала од Запада биле су структуриране тако да се одржи и појача непосредна одбрамбена моћ земље, без намере да се она формално укључи у западни привредни систем и политичку заједницу.

Од југословенског руководства САД су тражиле преоријентацију на тржишну привреду, вишепартијски систем, општу демократизацију друштва, што је за комунистички режим у земљи било незамисливо. Комунистичка партија Југославије на унутрашњем плану није намеравала да прави било какве политичке и идеолошке „компромисе“ и одступања од лењинистичког концепта власти и државне организације. Југославија је једно време успевала да избегне увлачење у идеолошке и политичке поделе послератног света обележеног тезом и праксом „гвоздене завесе“, представљајући неку врсту тампон зоне између Истока и Запада, али „проблем свог властитога статуса на овај начин није трајно

Тишо и Едвард Кардељ

решила". Савезништво са Западом, тврди Дарко Бекић у својој студији „Југославија у хладном рату: односи са великим силама 1949–1955“, било је само привремено и обострано „пажљиво калкулисано“, са ограниченим роком трајања.

На другој страни, Стаљинова смрт 1953. године омогућила је да се поправе односи између Југославије и СССР-а. Београдском декларацијом 1955. године, ново совјетско руководство које је предводио Никита Хрушчов прихватило је „самостални пут Југославије у социјализам“. Упркос овоме, на стратешком, политичком, па и пропагандном плану, Совјетски Савез је развојем догађаја у Југославији у претходним годинама, посебно на спољнополитичком плану, претрпео знатну штету, што је изгледа и самом Стаљину било јасно. Зато су његови наследници и иницирали нормализацију односа са бившом савезницом. Иза совјетске иницијативе стајала је више намера да се Југославија маргинализује у западном одбрамбеном савезу и међународном радничком покрету, него њено формално враћање у „лагер“ источноевропских социјалистичких земаља.

Ни нова америчка администрација, која је под руководством државног секретара Џона Фостера Дилса од 1953. године кренула у најоштрију конфронтацију са „светским комунизмом“, није више озбиљно рачунала с Југославијом, нити је гајила илузије о њезином унутрашњем уређењу. Зато се у овој фази, средином педесетих година, може говорити о обостраном интересу двају блокова да се Југославија поново изолира, али овај пут у смислу маргинализације њезине улоге као потенцијалног „кризног жаришта“. То се, уосталом, тврди Бекић, могло тумачити и као прећутно ново „читање“ Јалтског споразума. Међутим, наметнута „маргинализација“ југословенском руководству створила је простор да се, вођено властитим интересима и доктринарним уверењима, преобрати у носиоца посве нове међународне политике – мирољубиве коегзистенције и несврставања. Тако се, за свега седам година, од потпуне одбачености и изолованости на међународном плану (1948), упркос свим објективним и субјективним ограничењима, Југославија средином педесетих година поново нашла у самом жаришту светске

политике, али не као „жртва“, већ као њен креатор.

Искуство „сарадње“ и са Истоком и са Западом уверило је југословенско руководство да је неопходно проналажење нове спољнополитичке алтернативе, која би подразумевала правац који неће доводити у питање независност земље и која ће је заштитити од притисака суперсила. Прошавши кроз искуство послератне сарадње са СССР-ом и успостављања приснијих веза са Западом, уочавајући притом сву опасност и

изазове блоковског сврставања, Југославија је крајем 1954. и током 1955. године иницирала доктрину „мирољубиве коегзистенције“, из које ће у каснијем периоду проистећи политика несврстаности.

Није претерано рећи да је Југославија од 1945. до 1955/56. године прошла кроз најкритичнији период у својој послератној историји и успела да очува интегритет, целовитост граница и самосвојност у вођењу спољне политике. Овај период историчари сматрају кључним раздобљем у послератној историји Југославије, који омеђују три важна догађаја на плану међународних односа: избијање Тршћанске кризе 1945, сукоб с Информбиром у јуну 1948. и долазак Хрушчова и Нехруа у Београд јуна 1955. године. Унутар ове „политичке и идеолошке елипсе“, коментарише Бекић, догодило се много тога што ће деценијама касније усмеравати развој Југославије и знатно утицати на њене међународне односе уопште.

Запад се окреће против Југославије

Крај Другог светског рата истовремено је био и почетак дубоког сукоба у који се Југославија упустила са доскорашњим ратним савезницима – Великом Британијом и Сједињеним Америчким Државама. То је била последица захлађења односа унутар антифашистичке коалиције и чињенице да је Запад на Југославију гледао искључиво кроз „призму својих односа са СССР-ом“. Југословенска политичка, идеолошка, војна, економска и културна сарадња са Совјетским Савезом истовремено је подразумевала све веће дистанцирање од Запада.

Окретање западних сила против Југославије у основи се темељило на страху од совјетске експанзионистичке политике у Европи, посебно на Балкану, према Јадранском мору и његовом најсевернијем делу, где се управо отварао Тршћанско питање, према Грчкој, источном Средоземљу и Блиском истоку, као и „спекулацијама“ око југословенске федерације са балканским земљама (Балканске фе-

дерације). Идентификација совјетских и југословенских интереса готово је постала аксиом у западним тумачењима спољнополитичких потеза Београда.

Криза око Трста, отворена на самом завршетку рата у Европи, у мају 1945. године, показала је да питање северозападних граница Југославије увелико превазилази југословенско-италијанске билатералне односе. Она се заправо јављала као почетна манифестација хладног рата међу великим силама, бившим ратним савезницама. За Черчила је већ маја 1945. године „гвоздена завеса“ била спуштена од Балтика до Јадрана. Броза је британски премијер назвао „московским пипком“, који се може обуздати само демонстрацијом силе. Инсистирајући на политици „чврсте руке“, он је успео да осигура и подршку америчког председника, тада још заокупљеног ратом на Далеком истоку, у случају да „Тито нападне“.

Својом спремношћу да и војно интервенише по питању Трста, Запад се нашао пред озбиљним изазовом да прекорачи границу новог рата у Европи. На југословенским северозападним границама владало је опасно стање. Честе су биле чарке између југословенских јединица и јединица пољске емигрантске армије генерала Владислава Андреса, које су се налазиле у саставу британских снага. Од фебруара до августа 1946. године англоамеричка авијација нарушавала је ваздушни простор Југославије, што је у августу довело до обарања једног и присилног спуштања другог америчког авиона на југословенској територији. Прелети

југословенске територије, који су се дешавали истовремено са радом Мировне конференције у Паризу, нису били случајни. Драматизујући овај инцидент, Сједињене Државе су до усијања заоштриле односе са Југославијом. У новинарским кулоарима на Западу претило се чак и атомском бомбом: једном Москви, а другом „Титу“.

Сукоб се захуктава

У јуну 1946. године британске дипломате извештавале су из Београда да је „тешко проценити“ ситуацију око Трста, јер Југославија није „слободан актер и њене акције нису одраз југословенске политике, него совјетске“. По њиховом мишљењу, није било могуће утврдити „до које границе је дато југословенско деловање заправо игра или блеф неког другог“. Западне савезнице бринуу је и совјетски став о југословенско-италијанској граници, који је почивао на тези да се Јулијска крајина мора посматрати „као један организам, а Трст као његова глава која се не сме одсецати од тела“. На другој страни, по питању ревизије граница са Аустријом у Корушкој, Југославија није могла рачунати на совјетску подршку: западне државе су се од почетка супротстављале захтевима Југославије за присаједињењем Корушке, а Совјетски Савез јој није пружио очекивану помоћ. Уочи потписивања Мировног уговора у Паризу 1947. совјетска дипломатија сугерисала је Југославији да не отвара тај проблем,

свесна чињеница да се западне државе одлучноprotиве свакој промени граница Аустрије. Према Едварду Кардељу, за Совјете су ти југословенски захтеви били „релативно споредно питање у њиховој глобалној стратегији“.

Геополитички значај Југославије био је одређен њеним централним положајем на Балкану, а политика западних сила тежила је да ослаби њену међународну позицију. Због тога су се западне силе противиле решавању питања југословенских северозападних граница на Мировној конференцији (1946) у Паризу, сматрајући да се на тај начин бране интереси прозападних режима у Италији и Грчкој и спречава Совјетима продор у средоземни регион преко Југославије. Супротстављајући се југословенским захтевима за ревизију њених граница према Италији и Аустрији, Запад је прелазео преко историјских, етничких и економских аргумената југословенске делегације коју је предводио Едвард Кардељ и подршке коју јој је, у случају Италије, пружио СССР. Понашање Запада по питању северозападних граница Југославије дуго је оптерећивао југословенске односе са западним земљама, што је, на другој страни, одговарало Совјетском Савезу, јер је Југославију на тај начин везивао за систем билатерално-регионалних уговора са земљама тзв. народне демократије.

Грађански рат у Грчкој, у који је Југославија својом подршком грчким комунистима била посредно укључена, отворио је још једну озбиљну кризу, овога пута на њеним јужним границама. Као једина балканска држава која је била изван совјетског „идеолошког лагера“, Грчка је у америчким плановима требало да буде бедем пред којим би се зауставило ширење комунизма ка Медитерану и Блиском истоку. Из Београда су Британци регистровали „активности у друмском и у телефонском саобраћају“ на југу земље, „проток совјетског материјала и, могуће, малог броја совјетске војске према Албанији“, повећање чланова совјетске војне мисије, успостављање контаката „између Руса и грчког Народноослободилачког фронта“... Према њиховом уверењу, постојала је реална могућност „координисане и силовите акције или помоћ Југославије како би се решили грчки и италијански проблем онако како то иде у прилог совјетској политици“. За разлику од Трста, по питању грађанског рата у Грчкој Стаљин је, бар формално, остао веран међународним договорима о подели интересних сфера. У складу с тим, совјетско „мешање“ у грчко питање одвијало се индиректно, искључиво преко Југославије, Бугарске и Албаније, што је још више повећавало опасност од заостравања односа ових земаља са Западом.

Совјетски сателит

Према реакцијама стране штампе и извештајима дипломатских, војних и обавештајних служби из Београда, Запад је Југославију генерално третирао као „совјетског сателита“ (земљу која следи совјетски модел социјализма), као експонента на Медитерану и у Средњој Европи који шири совјетски утицај и подјарује европске кризе, попут Тршћанске, Грађанског рата у Грчкој, формирања Балканске федерације... Тито је у десничарској штампи на Западу означаван „руским агентом“, „Стаљиновим човеком“, оруђем ко-

јим се Кремљ служи у Југославији „како би изазвао грађански рат и тако припремио терен за комунистички државни удар“. Такви ставови постали су преовлађујући већ са почетком кризе око Трста. У јавности САД доминирао је став да је Тито у догађајима око Трста наступао „уз прећутно одобрење Стаљина, или чак по његовом директном наређењу“. Захтеви око ревизије северозападних граница Југославије третирали су као „покушај СССР-а да прошири своју

Едвард Кардељ је предводио југословенску делегацију на Мировној конференцији у Паризу, 1946. године

сферу утицаја“ на Балкану, као својеврсна провокација и „тестирање“ западних сила до које границе су, заправо, оне биле спремне да толеришу овакве изазове.

Осим вербалних напада, западна дипломатија је притисцима на Ивана Шубашића, министра спољних послова у Влади ДФЈ, покушала у септембру и октобру 1945. да издејствује промену у спољној политици владе. Наиме, његовом оставком и оставком осталих министара грађанске оријентације у Привременој влади ДФЈ сматрало се да би она на тај начин изгубила кредибилитет да спроведе уставну организацију државе и слободне парламентарне изборе. Преко амбасадора Харимана америчка администрација упутила је ноту Влади СССР-а, у којој је захтевала да савезничке државе поново размотре договор у Јалти по питању формирања владе Шубашић–Тито.

Изборна победа комуниста

Непосредно по спроведеним изборима у Југославији (11. новембра 1945), на којима је за листу Народног фронта гласало око 90,50% изашлих гласача, британски амбасадор у Београду Стивенсон обавестио је Лондон да изборна

победа комуниста само потврђује постојећи систем власти „уз све његове диктаторске тенденције“. Констатовао је да нема опозиције ни у земљи ни у иностранству из које би се могла формирати алтернативна влада у односу на ону коју ће формирати комунисти. Процењујући да би за Лондон „било узалудно борити се у недоглед због унутрашњег југословенског уређења“, Стивенсон је сугерисао „да је дошло време да прихватимо позицију маршала Тита и да, не одричући се свог права на критику, настојимо да обновимо нормалне и пријатељске односе са југословенском владом“. По његовом мишљењу, уколико Тито прихвати такву понуду, требало је очекивати поправљање односа на целом Балкану и решавање проблема око Трста. У противном, уколико би Тито одбацио понуђену руку помирења и његов режим остао „нелибералан као и раније“, Британци би задржали „слободу деловања“.

Иако се Лондон и Вашингтон после изборне победе комуниста у Југославији новембра 1945. године нису одрицали става да су методи који су коришћени у изборној борби противни западним поимањима слободе, у смерницама које је добила британска штампа сугерисано јој је да не води у путање „право Тита на подршку већине народа“ и да не заборави допринос партизана у рату за ослобођење земље, али да стално скреће пажњу јавности на извесне аспекте Титове политике који нису у духу споразума у Јалти. Циљ је био да се југословенска влада примора да из међународних разлога настави да поштује одредбе споразума Тито–Шубашић, потписаног новембра 1944. године. За британску дипломатију „политика компромиса“ на Балкану, бар формално, била је и даље на снази.

Совјетски образац југословенског развоја

Узнемирење Запада у првим послератним годинама због унутрашњег развоја Југославије и њеног све већег приближавања Совјетском Савезу константно је расло. Прихватање совјетског модела било је видно у многим сферама државног и друштвеног живота у земљи. У сфери политике веома брзо су угушени сви облици плурализма и завладао је једнопартијски систем власти. Политичкој опозицији, наметнутој са Запада по моделу „политике компромиса“ и прихваћеној од КПЈ из међународних обзира, није допуштено да се институционално организује и оснажи. Државна интервенција у привреди изведена је такође по совјетском узору. Совјетски образац, у виду стварања сељачких радних задруга и колективизације на селу (стварања заједнице, задружне својине), постао је доминантан и у пољопривреди. Југословенски режим критикован је због гушења политичких и верских слобода, репресија, политичких процеса, једнопартијске свемоћи...

Нарочито подозрење изазивало је присуство официра-инструктора Црвене армије у Југославији. Британска амбасада у Београду извештавала је Лондон у јулу 1945. године да су совјетски официри „одговорни за обуку и опремање Југословенске армије“, те да се она „тренутно трансформише по узору на Црвену армију“. Британци су се тру-

дили да прикупљају податке о распореду и кретању совјетских војних снага у Југославији, њиховом прегруписивању, демобилизацији и повратку у Совјетски Савез. Њихове дипломате истицале су да су југословенски генерали „потпуно просовјетски оријентисани“.

Брозов поновни (трећи по реду) боравак у Москви крајем маја 1946. најавио је почетак консултација са совјетским руководством о питањима интензивније економске сарадње. У време када се појачавао притисак Запада, а Југославија спремала да пређе на планирање у индустријализацији земље по совјетском узору, југословенски партијски врх веровао је да најбољи пут за економски напредак води кроз свеобухватнију сарадњу са Совјетским Савезом. Економски односи које је Совјетски Савез у 1946. години успоставио са Југославијом и земљама народне демократије превазилазили су „чисто трговинску размену робе и обухватили су учешће совјетског капитала у привредама тих земаља преко формирања мешовитих друштава, техничке помоћи, давања робних кредита и др.“.

Суђења у функцији антијугословенске кампање

Повећање економске сарадње Југославије и Совјетског Савеза није промакло западним савезницима. Поред осталог, они су економско повезивање СССР-а и земаља „народне демократије“ доживљавали и као реакцију на Маршалов план, називајући га Молотовљевим планом. Амерички дипломата Џорџ Кенан је фебруара 1946. године предвиђао да ће се совјетска политика окренути економској аутархији Совјетског Савеза и околних земаља „народне демократије“ које су под његовим утицајем, да би годину и по дана касније, августа 1947, извештавао из Београда да се на овај начин утире пут ка трајној подели Европе.

Испољавање антијугословенске политике на Западу постајало је све интензивније са првим манифестацијама хладног рата у Европи. Негативна искуства са западним савезницима око признања револуционарних промена у рату наставила су по ослобођењу да се гомилају. У време када је влада ФНРЈ захтевала ревизију граница према Италији и Аустрији, протестовала због несметаног деловања југословенске емиграције, прихватања колаборациониста и ратних злочинаца, ометања њиховог хапшења и изручења Југославији (уочи повлачења англоамеричких снага из Италије организовано је чак и пребацавање ратних злочинаца у јужноамеричке земље, међу којима је био и Анте Павелић), задржавања златног и девизног депозита Краљевине Југославије у САД, вођења пропагандног рата против „комунистичке диктатуре“, због неповољног третмана југословенских репарационих потраживања од западних окупационих зона Немачке, реституције (повраћаја) југословенског пловног парка на Дунаву, САД и Велика Британија покушавале су 1947. године да омету и југословенску трговину са малим земљама на западу. Тада је за Југославију било од животног значаја да повећа извоз угља, бакра, дрве-

та и других сировина којим би се обезбедио увоз потребних машина у земљу.

Суђење Дражи Михаиловићу у Београду представљало је повод и разлог за нову антијугословенску кампању у Сједињеним Државама. Пре његовог извођења пред војни суд, 16. јула 1946, оптужили су комунисте у Југославији да монтираним „судским убиством“ планирају да ликвидирају свог политичког противника, протестовали су због ограничених могућности одбране и нудили своје браниоце и сведоке. Позивајући се на „интересе правде“, америчка администрација тражила је да претресу против генерала Михаиловића присуствују амерички официри који су се у току рата налазили при његовом штабу и пилоти које су четници спасли, будући да поседују „доказе из прве руке“ који би могли утицати на оптужбу о колаборацији Михаиловићевих снага са непријатељем током рата. Америчко залагање за Михаиловића имало је утицаја и на западно јавно мњење, па је пропаганда о њему као вођи покрета отпора

лице тзв. Независној Држави Хрватској. Од 1941. до 1945. године Католичка црква у НДХ, са загребачким надбискупом Алојзијем Степинцем на челу, пружала је безрезервну подршку усташком режиму Анте Павелића, посебно у делу који се тицао етничког чишћења и стварања велике хрватске државе. Окосницу тог наслеђа чинили су прогони и масовни злочини над Србима и другим етничким групама иза којих су стајали, па чак у њима и учествовали, највиши великодостојници Католичке цркве у Хрватској.

Улога Ватикана

Иако Ватикан формално није признао НДХ, одржавајући све време рата дипломатске односе с Краљевином Југославијом, то није сметало папи Пију XII да прима поглавника НДХ у приватне посете. Пошто је октобра 1946. године загребачки надбискуп Алојзије Степинац осуђен на 16 година затвора, да би 1951. био пуштен у кућни притвор у родном Крашићу, Римокатоличка црква настојала је од њега да направи мученика, а југословенске власти нудиле су му да напусти Југославију како би се избегло његово представљање у јавности као страдалника и мученика. Суђење Степинцу изазвало је врло оштре реакције и у западној штампи. Из иностранства су стизале петиције за његово ослобађање из затвора, изражавана је непрестана бојазан за његово здравље и слично. У извештајима британске амбасаде упућеним из Београда јануара 1947. писало је да је Римокатоличка црква „најјаче тело противно режиму“ и да је надбискуп Степинац „можда моћнији као уједињујућа снага у затвору него што је то био у својој палати...“. Папе Пије XII прогласио је 1952. године Степинца за кардинала, а Југославија је тим поводом, „због мешања у унутрашње односе“, одмах прекинула дипломатске односе с Ватиканом. Они ће поново бити успостављени тек 1970. године, а Јосип Броз је 1971. отпутовао у службену посету папи Павлу VI, у Ватикан.

У односе између Југославије и Ватикана умешале су се и западне силе. Черчил је у марту 1953, приликом Брозове посете Великој Британији, затражио да Југославија учини одређене помаке у својој политици према црквеним заједницама, јер би то могло да олакша и позицију његове владе у вођењу отвореније политике према ФНРЈ, а истовремено би јој помогло да поправи односе са Италијом. Броз је одговорио да верског прогона нема, да постоје проблеми у односима са Римокатоличком црквом, али је то више политичко него религијско питање. Децембра исте године он ће изјавити једном протестантском свештенику и публицисти из САД да на Римокатоличку цркву гледа као „на једну најтамнију реакционарну међународну организацију“.

Пропагандна кампања о прогонима Римокатоличке цркве у Југославији била је на врхунцу у периоду од 1952. до 1956. године. Вести које је објављивао Радио Ватикан преносиле су водеће светске агенције. Напади су се појачавали сваки пут кад би Југославија покушавала нешто да постигне на међународном плану. Степинац је умро почетком фебруара 1960, чему је инострана штампа дала велики публицитет. И поред велике пажње и исказаног поштовања Ватикана према њему, као „невином мученику комуни-

Алојзије Степинац на дочеку маршала Тиша

попримила огромне размере. Њеном распламсавању допринела је у великој мери и српска политичка емиграција. Васкрсавање Михаиловићевог култа (са почетка Другог светског рата) у средствима информисања на Западу било је, пре свега, у функцији политике „одмеравања снага“ са СССР-ом и осталим покретима и режимима који су по оцени западних влада били у совјетској служби.

Југославија је дуго после Другог светског рата имала затегнуте односе и са Ватиканом. Ватиканска пропаганда, писала је „Борба“ (гласило КПЈ) јуна 1947, била је „центар једне од најбезобзирнијих непријатељских кампања у иностранству против Југославије“, упозоравајући да Ватикан злоупотребљава дипломатске односе с Југославијом и своје везе с католичком црквом у нашој земљи, како би против ње непријатељски деловао. Од почетка Другог светског рата односи Југославије и Ватикана били су оптерећени тешким наслеђем које је оставила подршка Свете сто-

Тишо и Ранковић у разговору

стичког режима”, као и алузија о потреби његове беатификације, у амбасади ФНРЈ у Риму сматрало се да је ова смрт доживљена као извесно олакшање и уклањање једне од препрека за сређивање односа између двеју држава.

Односи Италије и Југославије почели су да се поправљају 1962. године и очекивало се да ће током посете потпредседника Александра Ранковића Риму у мају доћи и до покретања питања односа Ватикана и Југославије. Свет је показао велико интересовање за ово питање, а посебно интересовање за преговоре између Ватикана и Југославије показали су дипломати из СССР-а и земаља источне Европе. Југославија је 1970. године била прва комунистичка земља у Европи која је успоставила дипломатске односе са Ватиканом.

Нерешено територијално разграничење

Спор око Трста, Јулијске крајине и територијалног разграничења између двеју суседних држава, Италије и Југославије, отворио је на самом завршетку Другог светског рата прву велику кризу у међународним односима и прво хладноратовско одмеравање снага међу великим силама, које је претило да прекорачи границе новог рата у Европи. Тршћанска криза везује се за период од уласка Југословенске армије у Трст 1. маја 1945. и првих неслагања „велике тројнице” око будућег статуса Јулијске крајине и града Трста, до потписивања Меморандума о разумевању у Лондону 5. октобра 1954, односно њеног коначног решавања. Операције југословенских снага у Истри и самом Трсту крајем априла и почетком маја 1945. изазвале су озбиљно заоштравање односа са западним силама. Разматрана је чак и могућност напада на југословенске јединице. Док је за Југословене у питању била „борба за праведне границе нове Југославије”, западне силе су то сматрале мегаломанском политиком Југославије, у настојању да себи приграби делове Италије и Аустрије.

Криза, која је почела између Југославије и западних савезника око спорних територија, на крају рата добила је још једну димензију: уласком Југословенске армије у

Трст обновљен је стари територијални спор између Југославије и Италије који је настао након Првог светског рата. Тада је под међународним притиском Краљевина СХС била приморана (Рапалским уговором из 1920. године) да прихвати неповољну граничну линију са Италијом, која је исцртана тајним Лондонским уговором 1915, када су силе Антанте обећале Италији територијално проширење као награду за њен улазак у рат против Централних сила. Оно је обухватало Трентино, Јужни Тирол, Трст, Горицу, Гра дишку, део Корушке и југозападну Крањску, затим, читаву Истру до Кварнера, са острвима Црес и Лошињ,

Карта Истуре

као и северну Далмацију са Шибеником и Задром и припадајућим острвима.

Током Другог светског рата ревизија северозападних граница Југославије (према Италији и Аустрији) и поновно дефинисање статуса Јулијске крајине представљали су један од спољнополитичких приоритета краљевске владе у Лондону, али и вођства Народноослободилачког покрета у земљи. Крајем марта 1941, уочи војног пуча у Београду, британска влада предочила је кнезу Павлу Карађорђевићу могућност да југословенски територијални захтеви по завршетку рата и поразу Италије буду задовољени. Охрабрен обећањима добијеним од британске владе, председник краљевске владе генерал Душан Симовић изјавио је, 27. јуна 1941, преко Радио Лондона да ће по победи савезника Југославија добити Истру, Трст, Горицу, Задар и делове Корушке. Због те изјаве протестовала је америчка администрација. Председник Рузвелт скренуо је 14. јула пажњу британском премијеру на гласине по којима је британска влада Југословенима већ обећала Трст. О томе се, тврдио је, може одлучивати само плебисцитом после рата.

У промењеним политичким околностима након Другог светског рата, када је Југославија из њега изашла као победник, а Италија била поражена, сукоб за превласт над територијом Јулијске крајине тек је добио на интензитету. У том сукобу Италија је ипак била у повољнијој позицији, јер је уживала безрезервну подршку америчке и британске владе, док Југославија, са комунистима на челу, није имала сличну подршку совјетских власти.

Спор око Трста 1943. године

Питање Трста и околине постаје нарочито актуелно од јесени 1943. године, у време када је било очигледно да ће Немачка изгубити рат, а Балкан добити на стратегијском значају, као мост између савезничких снага на југозападу Европе (англоамеричких снага на Апенинском полуострву) и њеном истоку (Источном фронту), где је Црвена армија решавајућом битком код Курска (у јулу и августу 1943) отпочела општу противофанзиву ка југоистоку Европе. Крајем 1943. године, док су англоамеричке армије водиле кампању у средњој Италији, британски премијер је у више наврата захтевао од америчке стране да десно крило савезничких јединица усмере преко Трста и Истре према Аустрији, како би се, наводно, предупредило избијање Совјета у срце Европе.

Иако су били свесни чињенице да Черчил не жели препустити Балкан совјетском утицају и да је његово инсистирање на англоамеричком десантирању источнојадранске обале у рејону Трста и Словеначког приморја било у функцији парирања совјетским намерама, Американцима је било важније да сву пажњу и снаге усмере ка најважнијем задатку – искрцавању у Нормандији и отварању другог фронта у Европи. Черчилов предлог представљао је за њих непотребно расипање снага, па су га одбили. Британци су се додатно бојали инфилтрирања југословенских партизана у области Истре, чије је становништво, у великом броју словенског порекла, током рата пружало снажну подршку Народноослободилачком покрету и изјашњавало се за прикључење Југославији.

Америчка администрација све до Конференције у Јалти, фебруара 1945. године, није показивала нарочито занимање за Југославију. Сматрала је да је ова земља превасходно британска и совјетска сфера интереса, што се и показало у самој завршници рата. Иако су 1944. имале своје војне мисије у Србији, при Врховном штабу НОВЈ и у Михаиловићевом штабу, тек по формирању Привремене владе ДФЈ (7. марта 1945) САД у Југославију шаљу свог првог дипломатског представника, амбасадора Ричарда Патерсона, који је у Београд стигао 31. марта 1945. године. Успостављени су и дипломатски односи са Привременом владом, али је Американци нису званично признали. Главна препрека за њено признавање био је начелан став америчке администрације да се влада која није бира на изборима, већ је именована, не може признавати. Морали су се чекати избори да би САД прихватиле владу у Југославији која ће бити формирана на основу воље бирача. Ту се аме-

ричка дипломатија строго држала начела Атлантске повеље, која је свим народима гарантовала право да слободно одлучују о облику државног уређења.

Непосредно по свом формирању југословенска влада је, под комунистичким руководством, предузимала кораке који су били супротни духу Атлантске повеље и Декларације Уједињених нација. На унутрашњем плану комунисти су контролисали све државне органе и директним полицијским притиском онемогућили организовање опозиције, а на међународном, Привремена влада је одмах испољила територијалне претензије према својим суседима, пре свега Италији и Аустрији. Страховања америчких дипломата су се обистинила.

Велика Британија и САД о ревизији југословенских граница

Још од почетка рата САД су пажљиво пратиле кампању коју су водили југословенска влада у Лондону и комунистичко вођство у земљи по питању ревизије северозападних граница Југославије. Броз је користио сваку прилику да пред британским званичницима наметне питање судбине Јулијске крајине, посебно Истре и Словеначког приморја. То питање било је актуелно и током његовог разговора са Винстоном Черчилом у Напуљу 12. августа 1944. године. Америчка администрација и британска влада биле су је-

Врховни командант савезничких снага на Медитерану
фелдмаршал Харолд Александер

динствене по питању неприхватања југословенских захтева о променама граница током рата. Истовремено су донеле одлуку о успостављању војне управе на целокупној италијанској територији, у границама из 1939. године. Вашингтон је преко свог представника на Медитерану Александра Кирка поручио да ниједна друга војна сила не би смела да буде присутна на тој територији. Свако друго решење могло би да прејудуцира судбину спорних територија на југословенско-италијанској граници.

Док се британска влада руководила искључиво војним разлозима, у Стејт департменту сматрало су да се границе у Европи не могу мењати за време рата и да су њихове корекције могуће искључиво на мировној конференцији, по завршетку рата. Заједнички став „англосаксонских демократија“ учинио је беспредметним даљу дипломатску расправу о судбини Јулијске крајине. О њој се, додуше, расправљало и на конференцији у Јалти фебруара 1945, али учесници конференције о том питању нису донели никакву одлуку. Британски предлог да се Јулијска крајина подели на савезничку и на југословенску окупациону зону нису прихватили САД и СССР.

У складу са начелним ставовима западних савезника о Јулијској крајини, о Трсту се расправљало у Београду 21. фебруара 1945, када је врховни командант савезничких снага на Медитерану фелдмаршал Харолд Александер представио Јосипу Брозу свој план о коришћењу луке Трст и комуникацији са Средњом Европом за снабдевање својих трупа, након што оне буду окупирале Аустрију. Савезници су због тога, између осталог, планирали да уведу војну управу у Јулијској крајини, не прејудуцирајући на тај начин одлуке мировне конференције после рата. Броз је био спреман да прихвати савезничку војну управу, ако му се дозволи да задржи постојеће органе цивилне управе у Истри. Прихватио је такође да они буду потчињени савезничком команданту. Приметио је, ипак, да није неопходно уводити војну управу у Истри, ако савезници желе само да осигурају комуникације с Аустријом. Броз је био спреман да им стави на располагање и линије комуникација које су водиле преко југословенске територије.

Судбина Трста у рукама Југословенске армије

Док су између Вашингтона и Лондона трајали преговори о трупама које ће окупирати Јулијску крајину и о будућем облику савезничке војне управе у њој, 2. марта 1945. формирана је Четврта југословенска армија, која је већ 20. марта отпочела офанзиву на личко-приморском правцу с циљем да, по ослобађању Лике и Хрватског приморја, наступа главним правцем Ријека–Трст, ослободи Истру, овла-

да Словеначким приморјем и пре савезника стигне до Трста и Соче. Према оперативном плану, после Трста требало је да југословенске јединице избију у долину Соче, опколе непријатељске снаге на северозападу земље и наставе са продором ка аустријској граници. Броз је о томе, 1. маја 1945, депешом обавестио фелдмаршала Александера. Дакле, истог дана када су се његове регуларне јединице већ налазиле у Трсту.

Овакав развој догађаја и сам садржај Брозове депеше најављивали су његово одустајање од београдског договора

(21. фебруара 1945) са савезничким командантом, бар у кључним тачкама које су се тичале војне и цивилне контроле спорне територије: „Од последњег нашег састанка и разговора, па до данас“, писао је Броз, „ситуација се у толико променила, што су јединице моје Четврте армије, уз садејство словеначких јединица и ванредно велике напоре и жртве разбиле немачке одбрамбене линије од Ријеке до Трста, где сада воде уличне борбе. Осим тога, од наших трупа ослобођена је скоро цела Истра, осим градова Пула, Ровињ и још неколико, где се такође воде уличне борбе...“ Уз план о ослобађању Истре, Трста и Монфалконеа и избијању југословенских снага на Сочу, Броз је у депеши јасно означио и оперативну зону трупа под његовом командом, која је водила долином Соче, од њеног ушћа у Тршћански залив, преко Горице и Толмина, до Тарвизија, града који данас припада округу Удине, на крајњем североистоку Италије. Прихватајући да његове јединице или партизански одреди који се налазе западно од наведене линије буду под командом фелдмаршала Александера, Броз је истовремено нагласио: „Само по себи је разумљиво, да у читавој напред означеној зони операција мојих трупа (до Соче – прим. аутор) остају и наше војне позадинске и грађанске власти, које већ функционишу...“ Тиме је савезничком команданту ставио до знања да на територији коју буду ослободиле његове јединице неће дозволити савезничку војну и цивилну управу.

По сламању немачке одбране на прилазима Ријеци, Четврта армија извела је обухватни маневар ради окружења немачког 97 корпуса, а десним крилом је, на основу изричите Брозове наредбе, из рејоне Илirsке Бистрице 27. априла започела офанзиву за освајање Трста. Черчил је био веома забринут оваквим развојем догађаја, страхујући да би партизани могли заузети Трст. Због тога је (27. априла) ургирао код новог америчког председника Трумана да савезници освоје Трст пре упада партизанских јединица, предложивши да се о томе не обавештава Совјетски Савез. Труман није био импресиониран Черчиловим предлогом, сматрајући то још једним случајем британско-совјетског ривалства. У свом одговору британском премијеру нагласио је да не жели да САД буду уплетене у балканске политичке сукобе. Југословенске јединице су већ 30. априла ушле у Трст, а 1. маја стигле до Монфалконеа, где су се сусреле са новозеландском дивизијом генерала Бернарда Фрејберга. Четврта југословенска армија држала је град под својом контролом све до 12. јуна 1945. године. Тај период у историји познат је као „Четрдесет дана Трста“.

Савезничке реакције на заузимање Истре

Када се у време капитулације немачких снага у северној Италији (29. априла) постављало питање чије ће снаге прве ући у Трст, стални подсекретар у Форин офису сир Орм Сарџент је 30. априла 1945. извештавао британског премијера: „Будемо ли морали узети Трст од Југословена, а не од Немаца, наћи ћемо се пред посве друкчијим проблемом и претпостављам да ћемо у том случају морати, пре но што прибегнемо сили, покушати уверити Тита да га напусти. Да ли ће он то учинити зависиће, наравно, у великој мери од тога колику подршку и подстрек добија од Руса, а особито од маршала Толбухина. Други део проблема је шта нам је чинити са целом покрајином (Истром – прим. аутор), чији је већи део у рукама Титових герилаца. Они у сваком тренутку могу бити ојачани југословенском регуларном војском, која је стигла до Ријеке (Четврта југословенска армија – прим. аутор)...“

Напредовање југословенске армије приморало је америчку администрацију и Комбиновани генералштаб савезничких снага у Италији да донесу хитну одлуку о модалитетима савезничке управе у Јулијској крајини и да убрзају њено успостављање. Пошто се америчка администрација сложила да и њене јединице учествују у окупацији и савезничкој управи у Јулијској крајини, Комбиновани генералштаб је 28. априла наредио фелдмаршалу Александеру да, ако буде потребно, и силом уведе војну управу у овој области, Ријеци и на Кварнерским острвима.

Начелници штабова савезничких снага у Италији предлагали су тим поводом да британска, америчка и руска влада позову Броза да повуче своје снаге из Истре како би фелдмаршалу Александеру омогућио успоставу англо-америчке војне управе: „Они очито сматрају“, писао је Сарџент 30. априла, „да један такав заједнички демарш може навести Тита да напусти италијанску територију коју је

Командант савезничких снага у Европи
Двајт Ајзенхауер

запосео“. Како је руска подршка западним савезницима у том смислу била непоуздана, „више нам се свиђа“, коментарисао је Сарџент, „план што га је недавно предложио фелдмаршал Александер да он заузме једино Трст, Пулу и западни део покрајине кроз који пролазе комуникације за Аустрију, препуштајући остатак покрајине на милост и немилост Титу, док не будемо имали времена да се позабавимо тим питањем“. Сматрао је да је наредба Комбинованог генералштаба од 28. априла била преамбициозна, с чим се сложио и британски премијер, сумњајући да ће се југословенске снаге добровољно повући из Јулијске крајине и да ће Совјети прихватити да на њих изврше притисак.

„Четрдесет дана Трста“

Савезничке јединице у северној Италији под командом фелдмаршала Александера у априлу 1945. године продрле су у Падску долину, отворивши и саме пут ка Сочи. Обе стране су намеравале што брже да избију на Сочи, слома отпор Немаца и наставе ка граници са Аустријом. Истоветни циљеви дојучерашње савезнике претворили су у супарнике. Почетком маја 1945, по заузимању Трста и избијању југословенских и савезничких снага на Сочи, судбина будуће управе у Јулијској крајини постала је предмет дипломатског спора између председника југословенске владе Ј. Броза и савезничког команданта на Медитерану фелдмаршала Александера. Александер је обавестио Броза о својим намерама да 7. маја пошаље генерал-мајора Моргана на преговоре у Београд. Свестан да без употребе силе није било могуће спровести у дело наредбу Комбинованог генералштаба савезничких снага о увођењу савезничке војне управе у читавој Јулијској крајини, Александер је од претпоста-

вљене команде затражио одобрење да Брозу предложи успостављање демаркационе линије између британске и југословенске оперативне зоне. Споразум је требало да омогући Александеру запоседање луке Трст, пруге и пута од Трста преко Горице до Бељака (данас, Филах, град на југу Аустрије, у Корушкој), а имао би искључиво војни карактер и не би ни на који начин утицао на сузбију Јулијске крајине.

Британска влада подржала је Александеров предлог о успостављању демаркационе линије између британске и југословенске оперативне зоне у Јулијској крајини, док је америчка администрација на почетку инсистирала да се савезничка војна управа успостави у читавој покрајини, да би се врло брзо и она приклонила британском ставу. Ипак, америчком амбасадору у Београду наложено је да обавести Министарство иностраних послова Југославије да америчка влада неће дозволити да договорена демаркациона линија утиче на коначну судбину спорне области, јер одлука о томе може бити донета искључиво на мировној конференцији или током преговора између италијанске и југословенске владе.

Фелдмаршал Александер послао је у Београд начелника свог штаба генерал-мајора Моргана на преговоре с Брозом. Међутим, у разговорима вођеним 8. и 9. маја није постигнут споразум који су Лондон и Вашингтон очекивали. Морганов предлог о успостављању демаркационе линије 10 километара источно од Трста и пруге ка Тржичу, као и о повлачењу југословенских јединица источно од предложене линије, Броз је одбио са образложењем да су југословенске јединице ослободиле ове области и да их сматрају својом територијом. Тадашњи командант савезничких снага у Европи Двајт Ајзенхауер слутио је да иза све агресивнијег Титовог понашања стоје Руси који му у томе пружају подршку. Уместо уласка у сукоб, Ајзенхауер је сугерисао да ће демонстрација силе бити довољна да заустави надируће партизане.

Брозова реакција на план фелдмаршала Александра (о демаркационој линији) још једном је ставила америчку администрацију пред дилему: Какав став заузети према збивањима у Јулијској крајини? Стејт департмент је у меморандуму министру рата Хенрију Стимсону и министру морнарице Џејмсу Форесталу изнео мишљење да би прихватање југословенских захтева значило потпуно одустајање од дотадашње америчке политике према Јулијској крајини. То би америчко јавно мњење протумачило као напуштање основних принципа америчке спољне политике. Југословени су отворено изјавили да имају намеру да анектирају све области до Соче, што чини 95% Јулијске крајине. На територијама под њиховом контролом завели су терор. Ухапсили су све угледније италијанске грађане, а велики број одвели на присилни рад, реквирирали све банке и друге вредније приватне установе, а оду-

зимају жито и друге намирнице. Они, према утисцима у Стејт департменту, не желе присуство у Јулијској крајини било каквих страних посматрача, а поготово не савезничких борбених јединица, осим особља које би се бринуло о поморском и железничком саобраћају.

У оваквој ситуацији западни савезници нашли су се пред великом дилемом: Шта учинити, с обзиром на став председника Трумана да се америчке јединице не смеју користити за сукобе са Југословенском армијом? Код западних савезника постојао је и страх да би југословенска окупација Трста омогућила Совјетима излаз на Медитеран и на тај начин створила предуслове за избијање новог рата. По мишљењу заменика америчког државног секретара Џозефа Груа, прихватање југословенских захтева у Јулијској крајини охрабрило би Југославију да сличне захтеве постави и према Аустрији, Мађарској и Грчкој, што би Совјетима посредно омогућило да арбитрирају у територијалним споровима, не само у својој оперативној зони, већ и у англосаксонској на Медитерану. Брозова журба да ослободи делове Италије, док је велики део Југославије још био под немачком окупацијом, доказала је да је његов циљ територијално проширење, а не борба против заједничког непријатеља. Сједињене Америчке Државе налазиле су се, сматрао је Гру, пред дилемом да ли да се повуку из спорног региона или да претњом о употреби силе осигурају пуну контролу у Пули и Трсту.

Улазак у Трст

Улазак југословенских трупа у Трст изазвао је велику узнемиреност и у Ватикану, који је подржавао италијанске интересе и залагао се за очување предратних граница Италије. У току наредних месеци Ватикан није пропуштао прилику да упозори на стање у Трсту и Јулијској крајини, на страх који је створила комунистичка власт, на терор, убиства, прогоне италијанских војника и цивила, свештенства и верника. „Расположење против партизана се све више погоршавало”, јављао је генерал Александер. „У самом Тр-

Тенкови Југословенске армије у Трсту 1945. године

сту је било ухапшено 6.000 људи од чега је преко 1.000 убијено. У том периоду комунисти су широм убијали своје унутрашње непријатеље. Сасвим случајно, таква убиства су једино у Трсту била видљива светској јавности“, написала је Нора Белоф у својој књизи „Титова погрешна оставштина“ (*Tito's Flawed Legacy*).

Броз је одбијао све америчко-британске протесте на понашање његових војника у Трсту и Јулијској крајини: „Ми смо се борили да бисмо ослободили своју земљу (...) али и да би смо ослободили ону нашу браћу која су била преко 20 година под туђином. Својим ослобођењем, или како називају окупацијом тих крајева, ми нисмо никога ставили пред свршен чин. Ми смо снагом свог оружја стигли на Сочу и у Фурланију, исто онако како су савезници снагом свога оружја победили непријатеља у Африци и стигли на Сочу... Нас су Истра, Трст и Словеначко приморје коштали у последњих десет дана борбе 8.000 мртвих. Ми имамо право да останемо тамо као савезници, јер хоћемо да се нама признају савезничка права, као што су нам признате у дужности“, нагласио је Броз у свом говору у Загребу 21. маја 1945. године.

Стаљин је начелно подржавао Брозову политику, сматрајући да се морају уважавати напори и жртве Југословена да ослободе Јулијску крајину. Упозоравао је Запад, у случају да се одлучи на употребу силе и Југословене избаци из Трста: „Била би то незаслужена увреда“, говорио је Стаљин, „да се Југославији одбије право да окупира територију коју је повратила од непријатеља након толико жртава југословенских народа... за заједничко добро Уједињених народа“. Стаљин није могао ускратити подршку Брозу око анексије спорних територија, а да притом не доведе у питање сопствене добитке стечене ратом у Источној Европи. Истовремено, како је 1969. године тврдио амерички историчар Жил Арчер у својој студији „Црвени устанак, Тито од Југославије“ (*Red Rebel, Tito of Yugoslavia*), совјетски лидер наредио је Брозу да буде опрезан и да не провоцира превише англо-америчке снаге у Јулијској крајини. На другој страни, америчка администрација и британска влада биле су једногласне у намери да спрече насилно припајање Јулијске крајине Југославији, поводом чега је Труман једном каснијом приликом признао да је ситуација постала до те мере напета да се реално прибојавао избијања рата између Истока и Запада.

„Дипломатски рат“ између југословенске владе и влада западних сила око Јулијске крајине достигао је врхунац средином маја 1945. године. Тада су југословенској влади уручене две идентичне ноте из Лондона и Вашингтона у којима се захтевало да Југословени прихвате савезничку војну управу у Пули, Трсту, Горици и Монфалконеу, као и на територији источно од пруге Трст–Тржич и да нареду својим јединицама да сарађују са савезничком управом у наведеним областима. Истовремено, југословенској влади пружена су уверавања да увођење савезничке војне управе неће утицати на коначну одлуку о њеним захтевима за територијалним проширењем. Током расправе у Стејт департменту тих дана појавила се и идеја да се, уколико Броз одбаци америчку ноту, затражи од совјетске владе да на њега изврши притисак.

Парада Југословенске армије у ослобођеном Трсту

Броз је 17. маја одбио и ове захтеве, поводом чега је Труман, уз Черчилову сагласност, писмено обавестио совјетског лидера о сложеној ситуацији у Јулијској крајини. Амерички председник сматрао је да није у питању само погранични спор, већ начелни проблем: Да ли се може прихватити да се територијални спорови решавају применом силе? Уверен да ће Стаљин схватити важност заштите начела о споразумном решавању свих пограничних спорова у Европи, Труман га је замолио да искористи свој утицај у Београду и приволи Броза да прихвати понуђено решење.

Прихватање надзора

Пре него што је Стаљин био у прилици да реагује, из Београда је 21. маја стигао сигнал да је југословенска влада спремна да прихвати савезнички надзор над Јулијском крајином, под условом да и њени представници учествују у њој, да одређени број југословенских војника остане у савезничкој оперативној зони под командом фелдмаршала Александера и да Александер настави да сарађује са југословенским локалним органима управе. Стаљинов одговор на Труманово писмо садржавао је сличне предлоге као и одговор југословенске владе. Совјетски лидер сматрао је

да се морају уважити напори и жртве Југословена који су ослободили Јулијску крајину и предлагао да се прихвате њихови захтеви, под условом да Броз и фелдмаршал Александер постигну споразум о демаркационој линији између двеју оперативних зона.

Југословенски предлог био је неприхватљив западним савезницима, али је остављао отворена врата за даље преговоре. И док је текло дипломатско усаглашавање ставова о модалитетима будућег споразума, Броз је у свом говору у Љубљани 27. маја 1945. изјавио да „Југославија неће да плаћа туђе рачуне, да неће да буде монета за поткусуривање и да неће да је мешају у политику интересних сфера“, на што је совјетска амбасада у Београду одмах протестовала због „изједначавања Совјета са империјалистичким земљама“. Брозов говор изражавао је, између осталог, незадовољно ограниченим степеном совјетске подршке у погледу територијалних захтева за Трстом, а Совјети, опет, нису били спремни да због Југославије ризикују нови сукоб са Западом. Жил Арчер у поменутој књизи тврди да је Стаљин, наводно, дискретно ставио Труману и Черчилу до знања да није заинтересован за питање Трста, остављајући им могућност да могу оштрије наступити према Брозу. Овде је, по Арчеру, Стаљинов мотив био не превелика брига за Југословене, који су иначе били „закључани“ у комунистичком блоку, колико за Италијане, да се домогну Трста, чиме би ојачао позицију Комунистичке партије Италије на предстојећим изборима.

Брозово одбијање готово до краја маја да попусти пред савезничким захтевима темељило се у великој мери на уверењу да ужива Стаљинову подршку. Међутим, то уверење, како је показао његов говор у Љубљани 27. маја, није имало ону тежину као у ранијем периоду. Преокрет се догодио почетком јуна 1945, када му је совјетски лидер поручио да у

року од 48 сати мора повући своје трупе из Трста, јер није желео да због Тршћанског питања ризикује Трећи светски рат. Стаљинова наредба о повлачењу југословенских снага из Трста није била само израз негодовања због Брозовог говора у Љубљани, већ је, пре свега, била мотивисана жељом да се било каквим непромишљеним потезом не иритирају западни савезници, посебно када нису били у питању непосредни совјетски интереси. То је био још један од доказа да је СССР своје властите интересе увек стављао испред интереса не само Југославије, већ и осталих комунистичких земаља. На другој страни, све док је био убеђен да ужива Стаљинову подршку, Броз је остајао непоколебљив по питању повлачења својих снага из Трста и спорне зоне. Оног момента када је та подршка изостала, он више није имао избора.

Београдски споразум, 9. јуни 1945.

Југословенска влада је коначно прихватила савезничке услове, које су јој 2. јуна предали британски и амерички амбасадор у виду заједничке ноте савезничких влада и нацрта споразума о успостављању привремене управе у Јулијској крајини. У ноти се посебно наглашавало да су савезници у највећој мери изашли у сусрет југословенским захтевима и да прихватање демаркационе линије не прејудуцира коначну судбину целе покрајине. Споразум у облику у коме су га предложиле америчка и британска влада још 9. маја, у Београду су 9. јуна потписали југословенски министар спољних послова Иван Шубашић, британски амбасадор Ралф Стивенсон и амерички амбасадор Ричард Патерсон.

Према тексту овог споразума, савезничка управа уведена је у делу спорне територије западно од Морганове

линије (линија је добила име по британском генералу Моргану, који је учествовао у преговорима 8. и 9. маја у Београду) и у Пули. Морганова линија водила је од Тршћанског залива, северно од Копра, потом, источно од Трста, Сежане и Комне, преко Випавске долине, источно од Горице и на северу излазила на Сочу, настављајући даље ка аустријској граници. Тако су савезници у својим рукама задржали важну комуникацију која је од Трста, преко Горице, водила ка Аустрији.

Текст споразума је у основним цртама следио Александерове захтеве. Све војне снаге западно од демаркацио-

Смошра јединица Југословенске армије које су ослободиле Трст, мај 1945.

не линије стављене су под његову команду. Југословенска армија добила је право да у савезничкој зони задржи јединицу од 2.000 људи, о чијем ће смештају и снабдевању савезници водити бригу. Савезнички командант је у окупационој зони под његовом командом имао право да успостави систем управе у који ће укључити и оне југословенске органе које сам буде желео, као и да промени њихов састав. Југословенска армија је до 12. јуна морала да напусти Трст и Пулу и повуче се источно од Морганове линије. Све нерегуларне јединице морале су да предају своје наоружање или да се повуку из савезничке зоне. Југословенска влада обавезала се да пусти све грађане из западне зоне које је ухапсила или интернирала и да врати сву реквирирану и конфисковану имовину. Споразум је садржавао и члан у коме је стајало да се њиме не прејудуцира коначно решење територијалног спора око Јулијске крајине.

На тај начин Тршћанска криза је Београдским споразумом привремено пацификована. Јулијска крајина је постала окупирано подручје, подељено између англоамеричке и југословенске војне управе. Коначно решење статуса ове територије требало је да буде донето на мировној конференцији.

Споразум у Девину, 20. јуни 1945.

Девинским споразумом (име је добио по дворцу Девин – Duino, који се налази у истоименом месту, западно од Трста) 20. јуна 1945. регулисана су војна питања која су произилазила из Београдског споразума. О примени Београдског споразума у Девину су разговарали генерал Морган и Брозов начелник штаба генерал Арсо Јовановић. Овом при-

ликом утврђена је линија разграничења између савезничке и југословенске зоне; договорени су место за смештај југословенског одреда од 2.000 људи који је требало да остане у савезничкој зони и модалитети савезничког запоседања Пуле; омогућен је прелазак из једне у другу зону; уређена организација железничког и поморског саобраћаја између двеју зона... О цивилној управи није постигнут договор, већ су две делегације само размениле ноте о овом питању. Савезничка војна управа сматрала је да ће се Јулијска крајина, све док не буде припојена другој држави, а у складу са међународним правом, сматрати делом Италије.

„Моргановом линијом” Јулујска крајина подељена је на две зоне, А и Б, које су проглашене „привремено окупираним подручјима, што неће утицати на коначни територијални договор”. Зону А чинили су подручје западно од Соче, те Трст и Пула са околином, а зоном је управљала Савезничка војна управа. Јужно од Трста, Зоном Б (остатком Истре и Словеначког приморја, градовима Копар, Пиран, Изола, Новиград и Бује) управљала је Војна управа Југословенске армије (ВУЈА).

Након потписивања Девинског споразума, југословенска влада и даље је настојала да се избори за опстанак својих цивилних органа у савезничком делу Јулијске крајине, у складу са тачком 3. Београдског споразума у којој је, између осталог, стајало да ће се употребити „сва она југословенска управа која је већ успостављена, а која, по мишљењу савезничког врховног команданта, ради задовољавајуће”. Међутим, у истој тачки такође је писало да ће „савезничка војна управа бити овлашћена да употреби било које цивилне власти које сматра за најбоље у појединим местима, као и да мења административно особље по свом нахођењу”. Узалуд се Југословенска новинска агенција „Танјуг” позивала на ову тачку и критиковала увођење италијанског

Дворец Девин (Duino), који се налази у истоименом месту, западно од Трста где је потписан Девински споразум

законодавства у савезничкој зони, сматрајући да је на овај начин савезничка војна управа de facto припојила своју зону Италији. Америчка дипломатија и британска влада пружиле су пуну подршку главнокомандујућем савезничких снага на Медитерану, сматрајући да спорна тачка Београдског споразума фелдмаршалу Александеру даје пуну слободу да по свом нахођењу уређује цивилну управу у савезничкој зони.

Сви југословенски напори да се издејствује измена Београдског споразума били су неуспешни, и по овом питању изостала је чврста совјетска подршка. Совјетски лидер је, додуше, поводом ситуације у Југославији, 21. јуна упутио истоветно писмо британском премијеру и америчком председнику тврдећи да је због непопустљивог става савезничког врховног команданта споразум о Јулијској крајини било немогуће имплементирати. Стаљин је званично протестовао и због тона англосаксонске ноте од 2. јуна и начина на који се фелдмаршал Александер опходио према југословенским званичницима, посебно према Брозу. Његово писмо, међутим, није садржавало никакав експлицитан захтев, још мање директну подршку југословенским ставовима. Одлучне и одбијајуће реакције двеју западних дипломатија на примедбе поводом Споразума у Београду и Девину и на Стаљиново писмо сведочиле су јасно да се смер њихове политике према Југославији суштински изменио.

За разлику од неподељене подршке трију великих сила коју је Народноослободилачки покрет добио на Тече-

На улицама Трста

ранској конференцији крајем 1943, за само годину и по дана Брозов покрет и нова југословенска влада, због сукоба око Јулијске крајине, изгубили су наклоност и симпатије западних савезника. Америчка администрација је у новонасталим условима тврдила да југословенска влада разуме једино логику силе, јер никакви дипломатски притисци нису били довољни да одустане од Јулијске крајине. Она се руководила правом победника, етничким и економским принципима у намери да војно и административно припоји делове ове области, не либећи се чак ни политичког и полицијског терора над италијанским становништвом, што је допринело да се америчка администрација томе одлучно супротстави. Од нарочитог значаја за овакву оријентацију америчке политике према Југославији била је и процена да југословенска влада у вођењу спољне политике недвосмислено следи совјетске савете.

Судбина Јулијске крајине

Међународне околности у којима је настављено решавање Тршћанског питања нису ишле на руку Југославији. Питање статуса Јулијске крајине било је тема и Конференције у Потсдаму, од 17. јула до 2. августа 1945. године. Међутим, различити ставови дојучерашњих савезника довели су до тога да то питање буде повучено са дневног реда Конференције и пренето у надлежност Савета министара спољних послова пет великих сила (САД, СССР, Велике Британије, Француске и Кине). Савет је формиран у Потсдаму, са задатком да ради на мировним споразумима са немачким савезницима, при чему је питање статуса Јулијске крајине чинило најнеизвеснијим споразум са Италијом.

На првом састанку Савета у Лондону, 11. септембра 1945. године ставови министара спољних послова поводом

Конференције у Поздому, одржана од 17. јула до 2. августа 1945. године

Југословенско-италијанског спора следили су увелико блокловску логику. Министри Велике Британије, Француске и САД сматрали су да Трст треба да припадне Италији, док је Молотов тврдио да треба да припадне Југославији. Састанку су присуствовали и представници Југославије и Италије, Едвард Кардељ и Алџиде де Гаспери, који су 15. септембра образложили ставове својих влада. Кардељ је захтевао да читаву територију Јулијске крајине, као економска и територијална целина, припадне Југославији, с обзиром на то да у овој области већинско словеначко и хрватско становништво чини компактну масу, док Италијани живе искључиво у градовима, и то пре свега у Трсту. Трст би, по југословенском предлогу, добио статус федералне јединице у оквиру ДФЈ, док би тршћанска лука имала статус слободног пристаништа. Де Гаспери је у свом излагању тврдио да су Горица и Трст италијански градови и да је стога неопходно да и њихово залеђе припадне Италији. Он је захтевао да италијанско-југословенска граница следи демаркацију коју је предложио Вудро Вилсон после Првог светског рата. Прихватио је да тршћанска лука, али не и град Трст, добије међународни статус, а да Ријека припадне Југославији, под условом да добије аутономију.

Пошто одлука о Јулијској крајини није донета ни у Лондону, 19. септембра 1945. формирана је експертска комисија која је имала задатак да непосредним увидом на терену утврди етничку линију разграничења и предложи граничну линију између Италије и Југославије, као и статус тршћанске луке који ће омогућити да је користе и Италија и Југославија, као и остале земље Средње Европе. Извештај експертске комисије, која је на терену боравила од 9. марта до 5. априла 1946, садржавао је четири различита предлога граничне линије, али ниједан од њих није задовољио очекивања обеју страна. Нарочито око Трста није било компромисног решења. Док је Молотов захтевао да град припадне Југославији,

британски министар изричито је тражио да остане у саставу Италије. Питање Јулијске крајине и Трста на тај начин бива претворено у престижну битку између руских и англоамеричких позиција, при чему су први бранили југословенске захтеве за читавом источном обалом Јадрана, а други подржавали Италију у њеном настојању да задржи његово североисточно приобаље, које је укључивало Трст и суседне области. Извештај експертске комисије 29. априла 1946. предат је Савету министара спољних послова, који је заседао од 25. априла до 16. маја у Паризу.

Током новог заседања у Паризу, од 15. јуна до 15. јула 1946, Савет министара расправљао је о извештају експертске комисије. После дуге и исцрпљујуће расправе, у којој су главну реч водили британски министар Бернс и совјетски Молотов, Савет је 3. јула, у форми званичног коминикеа, јавности представио решење за Јулијску крајину. Оно се темељило на француском предлогу линије разграничења (француски предлог следио је аустријско-ита-

Гранични прелаз између две земље

лијанску границу до Горице, да би одатле скренуо ка истоку, остављајући Италији градове Горицу, Монфалконе, Трст, Копар, Бује и Пиран, а код Новиграда излазио на обалу), па је Савет одлучио да она од аустријске границе до Трста чини нову југословенско-италијанску границу.

У односу на Морганову линију и Београдски споразум од 9. јуна 1945, по коме су Истра и Словеначко приморје, са градовима Копар, Пиран, Изола, Новиград и Бује припали Зони Б, односно Југославији, ова нова југословенско-италијанска граница која се темељила на француском предлогу остављала је део Истре са наведеним градовима Италији. Од Девина до Новиграда на обали и до француске граничне линије у залеђу формирана је Слободна територија Трста. Независност и интегритет СТТ гарантовао би Савет безбедности, који би одобрио њен статут и именовao гувернера. Овако измењена граница биће један од највећих

разлога каснијих спорења и приговора југословенске делегације на седници Савета министара у Њујорку и током Мировне конференције у Паризу, а њено уношење у текст Мировног уговора са Италијом, довело је чак у питање и југословенско потписивање тог уговора. Молотов је покушао да опонира француском предлогу по коме је Горица припала Италији, али је 2. јуна од Стаљина примио телеграм са препоруком да прекине са спорењем око границе и да прихвати француски предлог у целости.

Један од разлога совјетског попуштања тицао се односа између Москве и Комунистичке партије Италије. Одговлачење преговора и продужавање тензија око Трста, као и „залагање“ Кремља у корист Београда, слабило је позиције партије Палмира Тољатија у Италији. Како су водећи италијански комунисти под притиском јавног мњења заузели став о „италијанству Трста“, а кривицу за рат сваливали на фашисте и монархисте, совјетско инсистирање на правима Југославије нужно је водило у раскол не само између совјетске и италијанске комунистичке партије, већ и КПЈ и КП Италије. Подржавањем Југославије, јачала је КПЈ, а губио се утицај КП Италије, иначе, најјаче комунистичке партије у западној Европи.

О питању Трста нису били усаглашени ставови ни међу југословенским и италијанским комунистима. Италијански комунисти су пред Москвом изражавали бојазан да југословенско форсирање овог питања у Италији не убрза јачање антикомунистичког фронта и избијање „реакционарног расположења“ у њиховој земљи. Тршћанско питање није се могло тумачити ван контекста односа унутрашњих снага у Италији. Очигледно је да Стаљин није имао изграђену стратегију по овом питању, већ се прилагођавао ситуацији и тренутним могућностима. Спор око Трста и Јулијске крајине, у неку руку, детерминисао је и однос Кремља са комунистичким партијама у Западној Европи, тако да, које год да су комбинације и решења била у питању, нису могла у потпуности да задовоље ниједну страну, а незадовољни су, мање-више, били сви.

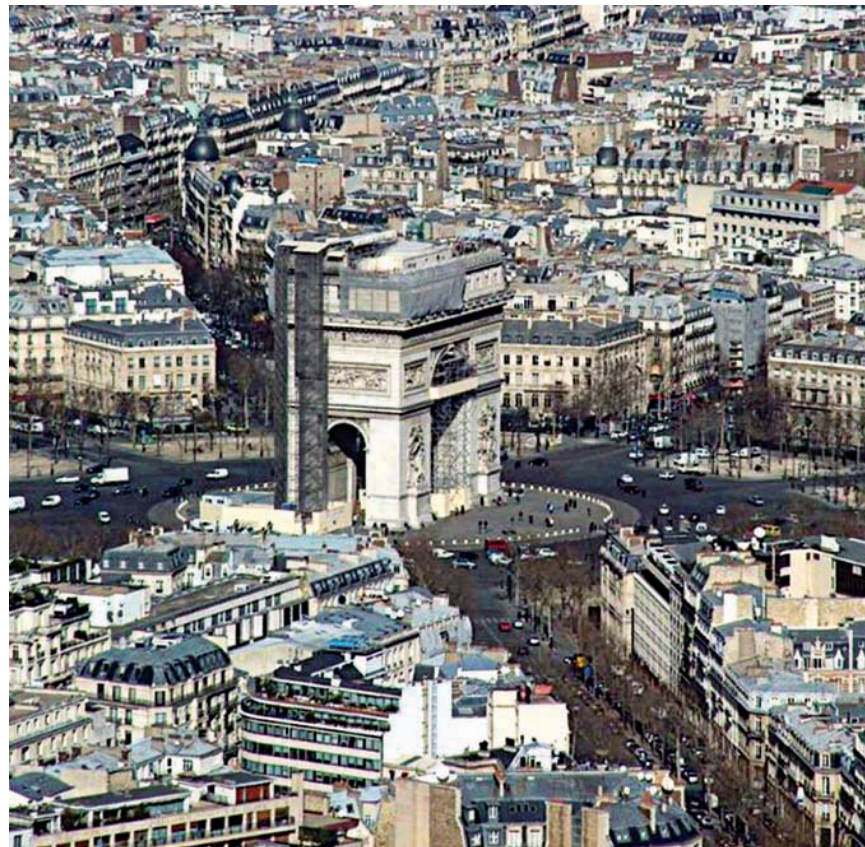
Париска мировна конференција

О понуђеном решењу Савета министара за Јулијску крајину од 3. јула 1946. расправљало се на Мировној конференцији која се одржавала од 29. јула до 16. октобра у Паризу. На почетку заседања југословенска и италијанска делегација добиле су прилику да, на пленарној седници, изнесу свој став о питању Јулијске крајине и „докажу“ историјске, етничке, географске и економске мотиве због којих би Јулијска крајина и град Трст требало да припадну Италији, односно Југославији. Обе стране су наступиле са дијаметрално различитим ставовима, тако да је одмах било јасно да се питање статуса СТП и његовог ширег залеђа неће лако решити на конференцији.

Главну расправу о мировном уговору са Италијом координирале су три комисије – територијално-политичка, економска и војна. Процедура у раду Мировне конференције предвиђала је да право гласа у комисијама имају оне земље које су у рату учествовале против земље због које је

комисија створена. Све остале земље имале су право само да учествују у раду комисије и право улагања амандмана. Територијално-политичка комисија за Италију одржала је први састанак 13. августа и на њему су изабрани председник и потпредседник, а са радом је почела 20. августа, када је и покренута расправа око преамбуле мировног уговора са Италијом.

На почетак рада Мировне конференције сенку су бацили инциденти који су се током лета 1946. дешавали на северозападу Југославије, што је резултирало видним погоршавањем југословенско-америчких односа. Ситуација на „Моргановој линији“ била је све затегнутија, кулминирајући већ 12. јула разменом ватре између америчке и југословенске патроле, у којој су живот изгубила двојица југословенских граничара. Други, много озбиљнији инцидент настао је када је савезничка авијација у саобраћају користила југословенски ваздушни простор између Италије и Аустрије. После више упозорења југословенски ловци су 9. августа изнад Бледа присилно приземљили један амерички авион, а 19. августа један срушили, којом приликом је погинуло пет чланова америчке посаде. Немачки ратни заробљеници који су радили у околини словеначког излетишта помислили су да је избио рат између Америке и Југославије, јер акција није изгледала нимало случајно. „Daily News“ је том приликом за одмазду захтевао бацање атомске бомбе на Београд, а амерички државни секретар Бернс позвао је Кардеља, који се тада налазио у Паризу, на консултације. Влада САД је чак упутила југословенским властима ултиматум у трајању од 48 сати, тражећи компензацију за начињену штету, укидање помоћи коју је Београд преко УНРРЕ добијао од САД и претећи прекидом дипломатских односа.

Након помирљиве реакције југословенских власти, обећања да неће више бити напада на америчке авионе и да ће Југославија исплатити одштету породицама погинулих авијатичара, америчка авијација је надаље заобилазила територију Југославије.

Овај инцидент са америчким авионима утицао је и на рад Конференције, што доказује и чињеница да је због негативних перцепција ових догађаја делегација САД одустала од појединих концесија и уступака Југославији, које је претходно планирала. Наиме, у једном разговору између Бенцамина Коена, заменика америчког државног секретара, и чланова југословенске делегације на конференцији Владимира Симића и Бранка Чубриловића, Коен је претио да ће његова земља предложити демократскији оквир за будући статус Трста од онога који је планирала да предложи Велика Британија, али су САД касније одустале од таквог става.

Коначно уобличавање Мировног уговора са Италијом

Париска конференција, наравно, није представљала крај дипломатске борбе око Јулијске крајине и града Трста. Како је Савет министара предвидео, Конференција је изгласала рекомандације (препоруке), што је значило да њене одлуке нису биле дефинитивне и обавезујуће у формалном смислу. Међутим, имале су одређену тежину и усмеравале су у извесној мери Савет министара у доношењу коначног нацрта мировних споразума. Остало је да се министри четири силе састану бар још једном, ради дефинитивног уобличавања текста уговора. Територијално-политичка комисија за Италију упутила је препоруку, којом је било предвиђено да се југословенска делегација саслуша још једном, пре него што се усвоји коначан предлог мировног уговора. Југославија је у начелу већ прихватила стварање СТТ, као решење у интересу мира, али се очекивало да ће захтевати коректуру остале границе и враћање Горице Југославији. Унапред је било јасно да је маневарски простор југословенске дипломатије у том смислу био јако мали.

Савет министара састао се 4. новембра у Њујорку, са задатком да утврди коначну верзију Мировног уговора са Италијом. Без обзира на уверење да ће нацрт који Савет буде усвојио бити неповољан за Југославију, Београд је на седницу „велике четворке“ послао делегацију у најјачем саставу. Занимљиво је да југословенску делегацију овога пута није предводио Едвард Кардељ, који је на свим претходним састанцима био „глава“ југословенског тима, већ Станоје Симић, искусни дипломата, у то време шеф југословенске дипломатије. Са њим су отпутовали Алеш Беблер и Љубо Леонтић, а у Њујорку им се придружио и Сава Косановић, амбасадор у Вашингтону. По свом саставу, ово је била најмање комунистичка, али најстручнија делегација ФНРЈ у погледу дипломатског искуства.

Југословенска делегација покушала је да, уз подршку Молотова, у Њујорку наметне расправу о границама Слободне територије Трста. Како је Савет усвојио Молотовљев захтев да се расправља о члану 16. нацрта Мировног уговора у целости, који је обухватао и расправу о „француској линији“ разграничења, прилику је, осим југословенске, искористила и италијанска делегација, коју је предводио нови министар спољних послова Пјетро Нени, да и она инсистира на измени границе у корист Италије. По том питању дошло је и до директних преговора двеју делегација (југословенске и италијанске), који су отпочели 20. новембра, али нису дали нарочите резултате.

Након почетних излагања југословенских и италијанских представника, Савет министара окренуо се изради статута СТТ, па је главна дебата вођена око надлежности будућег гувернера, о вођењу спољне политике која је била у рукама гувернера, о питањима јавне безбедности, носиоцима судијских функција, хијерархији власти, о војном присуству на подручју СТТ, о режиму у слободној луци Трста и другим важним питањима. Прве дебате Савета о овим питањима биле су тешке и неизвесне, претећи чак да доведу до парализе рада овог тела и краха читавог мировног процеса.

Прослава Дана њобеге у Пули, 1945. године

Вашингтон и Лондон успели су да од Совјета издејствују сагласност о останку својих трупа на подручју СТП, макар и у прелазном периоду, уз услов да функцију одржавања мира на овој територији, поред британских и америчких, врше и јединице Југословенске армије. Инструменти о прелазном режиму предвиђали су да до избора гувернера, тачније 45 дана од његовог избора, на подручју СТП остане 5.000 војника В. Британије, САД и Југославије. Гувернер је могао да затражи, у складу са безбедносним приликама, да поменуће трупе остану и дуже од 45 дана од његовог избора. Коначна одлука о војном присуству на подручју СТП донета је на седници Савета 29. новембра. Упркос Бернсовом убеђењу, или смишљеној пропаганди да је америчка страна остварила све своје циљеве и претњама америчког дипломате (26. новембра) да ће свет наћи начина да натера Југословене да повуку војску на линију „коју је Савет договорио“, одлуком о војном присуству на подручју СТП, Југославија је добила велике уступке и успела да наметне свој став да се неће повући са „Морганове линије“, као и да не прихвата „француску линију“ разграничења.

Разговори о војном присуству условили су да се питање статута СТП морало разматрати у контексту новог дефинисања граница, о чему је југословенска делегација и

желела да се расправља у Њујорку. Присуство Југословенске армије на подручју јужно од „Морганове линије“ (у Зони Б СТП) de facto је значило признавање тог простора као југословенског. Било би погрешно тврдити да су Форин офис и Стејт департмент пристали на овакво решење због добре воље или спремности на компромис. Наиме, није било реално очекивати да ће се југословенска војска повући са „Морганове линије“ (чије је присуство било договорено Београдским споразумом 9. јуна 1945) и да ће се САД и Британија војно ангажовати како би обезбедили то повлачење. Подршка јавног мњења једној таквој војној авантури није постојала ни у В. Британији, ни у САД. Осим тога, првим чланом VII анекса, тј. оним делом мировног уговора који се бавио прелазном владом и гувернером, било је регулисано да до избора гувернера, СТП остаје под управом војних команданата у њиховим зонама. Уколико би се издејствовало другачије решење, оно би захтевало повлачење и савезничких снага са овог подручја. Свакако да је за западне силе било од непроцењивог значаја да у њему остану што је могуће дуже.

Гледано из перспективе будућег (продуженог) војног присуства у Немачкој и Аустрији, које је наметнуо исход рата у Европи, то је значило да би снаге западних савезника остале на читавој линији додира (од Немачке до Италије) са комунистичким земљама и да би при том контролисале важне стратешке правце, делимично, или у целости. Даљи развој догађаја дао је за право оваквом начину размишљања, што потврђује и опструкција у избору гувернера СТП, која ће учинити да мировни уговор са Италијом никада у потпуности не заживи на тршћанском подручју, где су све стране форсирале да се одржи status quo, до момента који је за њих био најприхватљивији.

Југословенско противљење

Након њујоршког усаглашавања и израде коначне верзије мировних уговора са Италијом, као и осталим немачким савезницама у Европи, уследило је свечано потписивање Уговора о миру са Италијом, 10. фебруара 1947. године у Паризу. Овим уговором на простору Јулијске крајине и званично је формирана Слободна територија Трста, подељена на Зону А, укључујући Трст, од 222.5 km² и 262.406 становника, и Зону Б, површине од 515.5 km² и 71.000 становника, која је покривала део Истре и Словеначко приморје. Било је предвиђено да Зоном А управљају англо-америчке снаге, док је Зона Б била под управом Југословенске народне армије. Уговор је формално-правно уредио и статус Јулијске крајине, али политички проблем око његове имплементације и даље је остао присутан јер ни југословенска, а ни италијанска страна оваквим решењем нису биле у потпуности задовољне.

Југославија се до последњег момента противила потписивању мировног уговора са Италијом. Делегација ФНРЈ, која је фебруара 1947. отпутовала за Париз где је требало да се одржи свечана церемонија потписивања, располагала је овлашћењем да потпише само уговоре са Бугарском

Слободна територија Трст

и Мађарском. Начелно неприхватање уговора са западним суседом југословенска делегација темељила је на тексту декларације коју је израдила Влада ФНРЈ, а у којој се изражавало незадовољство Миром уговором који, како стоји у декларацији, „захтеве и предлоге ФНРЈ није у задовољавајућој мери узео у обзир“. Текст декларације достављен је 6. фебруара југословенском амбасадору у Паризу Марку Ристићу, који је требало да га јавно прочита у моменту церемоније потписивања. Он је о овом тексту обавестио совјетског амбасадора у Паризу Богомолова, који није био задовољан ставом Београда. Југословенског колегу саветовао је да не жури са декларацијом. Реаговао је и совјетски министар спољних послова Вјачеслав Молотов, па је истог слеподнева из југословенске престонице Ристићу стигла депеша са инструкцијама да члановима југословенске делегације пренесе да ће мировни уговор са Италијом ипак бити потписан.

Евентуалним непотписивањем Миром уговора са Италијом Београд је могао да има само штете, јер је Миром конференција у Паризу недвосмислено заузела став да ће се у случају земаља које не потпишу мировни уговор, то тумачити као њихово одбијање уговора у целости, а не само у деловима (што је у југословенском примеру био случај), због чега те земље нису могле рачунати на добијање репарација. Нашавши се у незавидној ситуацији, југословенска делегација одлучила је да ту декларацију унесе у

Протокол о потписивању Миром уговора са Италијом, како би на тај начин оставила материјалне доказе о мотивима југословенског противљења Миром уговору са Италијом: „ФНРЈ је стављена у положај да мора да потпише Миром уговор са Италијом, који крњи елементарне националне интересе њених народа и тешко погађа њихова осећања...“, али се „...народи Југославије потписивањем овог миром уговора не одричу територија које су етнички њихове, а које овим уговором остају ван граница ФНРЈ, и да и даље полажу право на те територије, без обзира на евентуалне етничке промене које би настале у будућности, као последица туђег господства над тим територијама“. Иако је у недељама после Миром конференције југословенски државни врх почео да припрема сопствено јавно мњење на неповољни расплет Тршћанског питања, (Броз је у говору који је неколико дана после Париза одржао у Постојни изјавио да „можда ни овога пута нећемо успјети у потпуности, јер наши бивши савезници имају одређену количину гласова којој се ми не можемо одупријети“), уношењем декларације у Протокол о потписивању Миром уговора са Италијом југословенске власти као да су најавиле да неће одустати од даље борбе за етничке границе нове Југославије.

Много година касније, хрватски академик Владимир Иблер је о формално-правним, али и историјским и политичким импликацијама овог документа писао на следећи начин: „Иако Декларација Владе ФНРЈ ништа не мења у правним односима о којима се у Миром уговору 1947. ради, те је она међународноправно ирелевантна, у даљњем току међудржавних политичких односа, зависно о конкретним променама у односима снага постојећих држава, ипак може евентуално постати више или мање реалан фактор у међународним политичким процесима који теку (...) Јер, чињеница да у тренутку свог проглашења, такве декларације нису створиле ни права ни обавезе, не спречава да у промењеним приликама и околностима буду од извесне политичке важности и тежине коју ће, можда, и евентуална будућа нова нормативна решења морати узети у обзир“. Каснији развој догађаја који ће довести до коначног расплета Тршћанске кризе заправо је само потврдио логику оваквих размишљања.

Опет о Јулијској крајини

Судбина Јулијске крајине одлучена је током билатералних разговора америчког и совјетског министра, у време поменутих заседања Савета министара спољних послова великих сила. Југословенски и италијански представници нису имали утицаја на исход спора о Јулијској крајини. Следећи блоковску логику, америчка влада доследно је штитила италијанске интересе, а совјетска, југословенске. За разлику од америчке, совјетска влада често је била приморана на попуштање. Пошто би се суочила са одлучним ставом западних савезника, није желела ради југословенских интереса да доведе у питање закључивање миром споразума са Италијом и осталим немачким савезницима у Европи.

Што се Југославије тиче, она је, поред западних сила, наилазила на жесток отпор Ватикана и саме Италије (италијанског руководства). Али, на другој страни, није могла са апсолутним поуздањем да рачуна на Стаљина, који није желео конфликт са САД и Великом Британијом, па је у дипломатским преговорима око Тршћанске кризе и статуса Јулијске крајине у целини пружао недовољну и половичну подршку Југославији. Положај Југославије у овом преговарачком процесу отежавала је и чињеница што су председник Труман и америчка дипломатија њене западне границе доживљавали као западне границе совјетске интересне сфере. Овакве перцепције биле су присутне и у британском политичком врху. Зато је став западних сила о питању северозападних граница Југославије дуго после рата оптерећивао југословенске односе са западним светом. Трст је био последњи бедем западних сила према Истоку да би га препустиле Југославији. За њих је то био излазак Совјетског Савеза на „топла мора“, на границу Италије, додир с Медитераном и могућност мешања у унутрашње прилике у Италији, нарочито преко италијанских комуниста и њихове партије, као једне од најјачих комунистичких партија у западној Европи.

Зауставивши код Трста и на границама Јулијске крајине напредовање Совјета ка западу, америчка дипломатија није била спремна да се бави карактером совјетске спољне политике на начин на који је то чинио британски премијер. У време када је отпочињала криза око Јулијске крајине, од фебруара 1945. године Стејт департменту стизали су бројни извештаји да источно од Трста Броз и Комунистичка партија Југославије организују државни апарат искључиво по совјетском моделу. Међутим, пажња америчке дипломатије била је усредсређена на окончање рата са Немачком и Јапаном, те су ови извештаји били само део мозаика који ће с временом допринети уобличавању блоковске поделе света.

Потрошен кредит

Послератна гранична криза на северозападу Југославије у великој мери „потрошила“ је кредит који је Народноослободилачки покрет стекао на Западу током Другог светског рата. Југославија је маја 1945. стајала на ивици оружаног сукоба са пређашњим савезницима који су претходних година војном помоћи изградиле југословенску оружану силу, политичким одлукама омогућили међународни легитимитет комунистичком вођству Југославије и хуманитарном помоћи помогли народу разорене земље. Много тога је тада стављено на коцку. Три године касније, после доношења Трипартитне декларације (када су марта 1948. владе у Вашингтону, Лондону и Паризу предложиле ревизију Мировног уговора из 1947. године и усвајање протокола којим би се обезбедила интеграција Слободне тери-

торије Трста у уставно-правни поредак Италије) и разлаза са Москвом, изгледало је да је та партија „лоше одиграна“.

Ситуација у Јулијској крајини приморала је администрацију председника Трумана да посвети сву пажњу односима са Југославијом. Због агресивне југословенске политике у овој покрајини, Труман је био приморан да наруши нека од начела на којима се темељила америчка спољна политика: да се америчке трупе не користе за решавање политичких сукоба на Балкану и да се територијални спорови не могу решавати силом, већ само на мировној конференцији. Стејт департмент је од самог почетка спора око Јулијске крајине заузео став да савезници морају управљати целом територијом покрајине, али је, суочен са напредовањем југословенске Четврте армије, био приморан да прихвати да се савезничка управа уведе само у њеном западном делу. И овај половични успех постигнут је тек пошто је

Југословенски лидер добио је шансу да ошћочне са личним поозиционирањем на глобалној свејској позорници – Тишо и Јованка Броз дочекују краљицу Елизабету

амерички Здружени генералштаб дозволио да се америчке трупе из Немачке пребаце у североисточну Италију, како би својим присуством зауставиле напредовање ЈА.

Политички кредит који је код западних савезника Југославија потрошила својим понашањем у Тршћанској кризи, у време када су је на Западу доживљавали као миљеника Москве, па су се тако и понашали према њој, није ипак резултирао и њеним трајним одбацивањем. У новим условима Југославија се 1948–1949. године, захваљујући флексибилности и политичком инстинкту своје дипломатије, прилагодила новонасталим околностима и успела да поврати наклоност Запада (макар и срачунату), у мери у којој јој је било потребно да превазиђе кризу насталу због сукоба са Информбиром, стабилизује своју економију и унутра-

шњу политичку ситуацију и да војном сарадњом са Западом обезбеди интегритет сопствених граница и самосталност у даљем развоју.

Измењено политичко окружење после Резолуције ИБ-а и приближавање Западу омогућило је југословенском вођству да процес делимитације (обележавања границе) на северозападу земље приведе крају с релативним успехом. Углед стечен у рату, признање Хрушчова о кривници СССР-а за конфликт са Југославијом, релаксација унутрашњих економских и политичких односа, заузимање еквидистанце у односу на оба блока и мирна финализација процеса разграничења са Италијом отворили су Југославији средином педесетих година перспективу изласка на међународну политичку сцену и стицање завидне позиције у међународним односима.

Југословенски лидер добио је шансу да отпочне са личним позиционирањем на глобалној светској позорници, као предводник земаља тзв. трећег пута, тј. пута политичког и војног несврставања, а Југославија је, као земља оснивач Покрета несврстаних, у наредним деценијама била заштићена од хладноратовских криза које су погађале свет. Њено позиционирање у Европи као тампон-зоне између Запада и Истока и окупљање огромног броја земаља у Азији, Африци и Латинској Америци у Покрету несврстаних није могло да прође без, макар прећутне, сагласности највећих светских сила, које су у њему налазиле неку своју рачуницу. Захваљујући томе Југославија је могла да обезбеди себи вишедеценијски миран развој, на маргинама хладног рата и блоковске поделе света, који је трајао све док се она сама није урушила под теретом унутрашњих криза и конфликта, додуше, потпомогнутих од великих сила које су у новонасталим геополитичким околностима у југословенском распаду проналезиле лични интерес.

Крај Тршћанске кризе

Врло брзо по ступању Мировног уговора са Италијом на снагу, постало је јасно да се одредбе које су се тикале Слободне територије Трста не могу тако лако имплементирати. Једноставно, није постојала неопходна политичка воља непосредно заинтересованих страна, Италије и Југославије, да прихвате и до краја спроведу у дело све што су одредбе овог уговора предвиђале. Тога су, нажалост, биле свесне и велике силе које су га диктирале и наметале његове одредбе. Уговор је, како је пре непуних 10 година написао академик Владимир Иблер, „школски пример недовољно проучене и неуспеле дипломатске активности држава победница у Другом светском рату“ у покушају стварања СТТ, руковођених искључиво личним политичким и стратешким интересима и без реалног упоришта на терену.

Мировни уговор са Италијом, потписан фебруара 1947, није решио Тршћанску кризу. Она ће трајати све до 1954. године, када се окончала 5. октобра, потписивањем Меморандума о разумевању у Лондону. Дуготрајни преговори који су настављени и после 1947. одсликавали су истовремено и односе међу заинтересованим странама, пре свега државама које су у Другом светском рату биле савезнице, а чије се савезништво нашло у великој кризи већ на

„Тражимо прекид Лондонске конференција која вређа наше народе“, писало је на транспаренту на демонстрацијама одржаним 1954. године

самом крају рата. У јеку хладног рата долази до великих турбуленција у односима Југославије са великим силама: од миљеника Москве и „совјетског сателита“ (у очима Запада), Југославија 1948. бива искључена из комунистичког „лагера“, што ће довести до прве напуклине у његовој монолитности.

Ако би се сукоб са Информбироом могао довести у контекст новог заокрета југословенске спољне политике, овога пута према западним силама (1949. године), логично се намеће питање да ли је Запад могао бити наклоњенији према Југославији у решавању Тршћанског питања и показати више разумевања и флексибилности за њене захтеве. Осим претпоставки да су се западне силе могле бојати поновног враћања Југославије у совјетски лагер, приоритет су у овом случају имали њихови дугорочни стратешки и идеолошко-политички интереси, трајно утемељени на самом завршетку рата. У њима је Италија, у односу на Југославију, имала предност, да не помињемо остале чиниоце који социјалистичку Југославију нису могли да учине искреним и трајним савезником капиталистичког света.

Користећи најаву захлађења у односима између Југославије и Совјетског Савеза, три велике силе, САД, Велика Британија и Француска, потписале су 20. марта 1948. Трипартитну декларацију, којом су владе у Вашингтону, Лондону и Паризу предложиле ревизију Мировног уговора из 1947. године, односно, усвајање додатног протокола којим би се обезбедила интеграција Слободне територије Трста у уставно-правни поредак Италије. Међутим, догађаји који су у лето 1948. године уследили након бурног разлаза Београда и Москве, изазвали су извесну конфузију у западњач-

кој стратегији око приступа тршћанском проблему. Због нових дешавања која су знатно мењала стратешке позиције Истока и Запада, појавиле су се и одређене дилеме у вези са Трипартитном декларацијом, које западне силе нису знале како да разреше: да ли би и даље требало инсистирати на изразито проиталијанској политици, или би се, поделом СТГ, донекле могло изаћи у сусрет и југословенским захтевима; да ли подржати Италију која је приступањем НАТО-у

званично постала савезник западних сила, или помоћи Југославији, како би се још више заострило непријатељство између Београда и Кремља. То је условило и застој у примени Трипартитне декларације.

Правог одговора на ове дилеме није било, осим оклевања у политици према Италији и Југославији, које је и даље било присутно. Ипак, на годишњицу ове декларације (1949) било је евидентно да је став Вашингтона и Лондона еволуирао, јер су САД и Велика Британија одбиле да дају званично саопштење у правцу реафирмације политике изнете марта 1948, док се Париз једини за то заложиио. Да ли је томе одлучило политичко, економско и војно приближавање Југославије западним силама, тешко је данас судити без увида у релевантна документа која су у то време опредељивала спољну политику западних сила. С друге стране, односи Југославије са СССР-ом додатно су се погоршавали, да би крајем 1949. њихово супарништво досегло врхунац.

Због западне помоћи Југославији Москва је све више заостравала реторику према Београду и у том правцу инструкисала и своје сателите. Савет за узајамну економску помоћ који је формиран јануара 1949, тј. његове чланице одлучиле су крајем априла исте године да ревидирају своје раније економске споразуме са Београдом, односно да прекину сваку врсту економских веза између земаља „народне демократије“ и ФНРЈ, због непријатељске политике београдских власти. Размена непријатељски инто-

нираних нота наставила се током целе године, а кулминирала је 11. августа 1949. године. У питању је било совјетско одустајање од подршке захтевима ФНРЈ око Корушке и протести Београда у вези са тим. Као логична последица све већег непријатељства између Београда и Москве уследило је отказивање и Уговора о пријатељству из априла 1945. године.

Подршка западних земаља Југославији додатно је продубила јаз између Кремља и Београда и увела питање међусобних односа двеју земаља у међународну арену. Кулминацијом сукоба ФНРЈ и СССР-а западне државе као да су губиле интерес за Тршћанско питање, односно, могло би се рећи да је његово решење све више бивало блокирано нарастањем совјетско-југословенског конфликта. Западне земље су га срачунато држале на „леду“, како се, по многим, не би крунила позиција југословенског маршала који је у сукобу са Истоком уживао безрезервну подршку Запада. То су вешто искористиле југословенске власти, да би 1949. године повукле низ потеза у правцу интеграције Зоне Б у политички и друштвено-економски систем ФНРЈ. Зона Б је јула 1949. укључена у југословенски монетарни систем, а током лета 1950. усклађени су порески системи Зоне Б и Југославије, изједначене цена и створена је царинска унија између Зоне и Југославије. Како би оправдао свој потез, начелник Војне управе ЈА пуковник Мирко Лепац оптужио је команду Зона А да је својим потезима из 1948. направила први корак и тиме обавезала југословенску страну да реципрочно одговори и преоријентише привреду Зоне Б ка Југославији.

У јавности се, после дужег ћутања, у вези са Трстом огласио и Броз, када је 12. јула 1949. на митингу у Пули одбацио оптужбе за кршење Мировног уговора и за то оптужио Италију која је, одбивши да испуни своје обавезе, приморала Београд да заштити економију Зоне Б. Тито је искористио прилику да нападне Трипартитну декларацију и истакне право своје земље да буде укључена у разговоре о будућности Трста. Два дана касније огласили су се званично

ни Вашингтон и Лондон упућујући протест Београду, али у маниру који је показивао неку врсту мирне са предузетим мерама, без великих речи и у чисто формалном тону. У њиховој ноти наглашавало се да је Југославија нарушила Мировни уговор и да потези Београда јасно указују на срачунату политику све већег повезивања југословенске зоне са Југославијом.

Због међународног положаја у коме се нашао након сукоба са Совјетским Савезом, изолације и све теже економске ситуације у земљи, Југославија је ипак била принуђена да прихвати (некад и захтева) наставак дијалога о решавању Тршћанске кризе. У сусретима југословенских дипломата са представницима америчке, британске и француске владе било је покушаја проналажења решења којим би биле задовољне обе стране. Западна дипломатија нудила је југословенској влади услуге кроз посредовање у преговорима са италијанском владом. Испрва неформални, а потом и формални разговори југословенских и италијанских представника током 1951. и 1952. године нису довели до задовољавајућих решења. Тршћанско питање је у периоду од 1950. до 1954. године имало велики значај за југословенске односе са западним земљама, кроз економску помоћ, преговоре о војној помоћи и одбрамбеној сарадњи, као и кроз процес формирања Балканског пакта.

Југословенско руководство било је свесно да су његови думети у постизању успеха у решавању Тршћанске кризе знатно ограничени. Све време трајања кризе, без обзира на формалне захтеве југословенске стране, могло је бити јасно да сам град Трст никада неће ући у састав југословенске државе. Како се на крају показало у одлукама Лондонске конференције октобра 1954. године, највећи думет југословенских захтева по питању делова Слободне територије Трста била је територија Зоне Б, уз извесне територијалне корекције у Зони А. Преговори између САД, Велике Британије и Југославије (трилатерални преговори) који су започели јануара 1954. у Лондону, завршили су се 5. октобра исте године усвајањем Меморандума о разумевању, којим је Слободна

територија Трста подељена између Италије и Федеративне Народне Републике Југославије. Компромис је предвиђао да читава ранија Зона Б и део бивше Зоне А (површине 11, 5 km², са око 3.000 становника) буде под управом Југославије, а да преостали део ове зоне припадне Италији. Регулисано је успостављање слободне луке у Трсту и успостављање режима малограничног промета. Права националних мањина регулисана су посебним документом.

До краја 1954. године Југославија је закључивањем Тршћанског питања и уласком у Балкански пакт учврстила своју позицију према Западу и наставила да прима значајну економску помоћ. Међутим, након Стаљинове смрти 1953, Броз је започео иницијативу како би поправио односе са новим совјетским руководством. Западне силе су прихватиле његове гаранције да побољшање односа са Источним блоком неће утицати на југословенске односе са Западом. Совјети су такође сматрали да је питање Трста изгубило на значају као извор антизападне пропаганде. Совјетски Савез потврдио је Лондонски споразум 14. октобра 1954, а англоамеричке трупе су 26. октобра напустиле Трст, готово након једне деценије њиховог присуства у њему.

Лондонским споразумом Југославија је отворила нову фазу у односима са највећим силама у свету, како на Западу, тако и на Истоку. И односи Југославије са Италијом почели су да се развијају успешно, као очигледан пример сарадње земаља са различитим политичким и економским системом. Каснији развој односа између двеју земаља (пре свега, потписивање Осимског споразума 1975) потврдио је трајни карактер уговореног стања из 1954. године. Упркос вишегодишњем одбијању оваквог решења и притисцима Запада, средином педесетих година стекли су се услови да се Тршћанска криза реши на обострано задовољство. Југославија је искористила ту прилику и јединствену геополитичку позицију да, у датом тренутку, од Запада извуче што више концесија у виду економске помоћи, свесна да се у тадашњим околностима боље решење Тршћанског питања није могло очекивати. ■

